

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXII — leto 1976/77 — št. 1

Jezik in slovstvo

Letnik XXII, številka 1

Ljubljana, oktober 1976/77

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številčk)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Koruza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Berta Golob (metodika), Breda Pogorelec (jezikoslovje), Jože Koruza (slovstvena zgodovina) in Aleksander Skaza (primerjalna slavistika)

Tehnični urednik Ivo Graul

Tiska Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 50100-678-45015

Letna naročnina 80.— din, polletna 40.— din, posamezna številka 10.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 40.— din

Za tujino celoletna naročnina 150.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Svet časopisa: Berta Golob, Ivo Graul, Marjan Javornik, Jože Koruza, Mira Medved, Jože Munda, Breda Pogorelec, Aleksander Skaza, Marija Smolič, Marjeta Vasič (predsednik), Pavle Vozlič, France Vurnik

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina prve številke

Razprave in članki

- 1 *Matjaž Kmecl* O rojevanju slovenskega romana
- 7 *France Bezljaj* Na robu srbohrvskega (in slovenskega) etimološkega slovarja — 17: Sln. *rěcelj* in sbh. *rěcalj*
- 10 *Olga Gnamuš* Razumevanje veznika v petem razredu osnovne šole
- 14 *Tone Pretnar* Metrični vzorec in kitična zgradba slovenske pesmi Mikloša Küzmiča

Jubilanti

- 18 *Božica Kitičič* Pedagoška dejavnost profesorja Frana Petreta (Ob njegovi sedemdesetletnici),
- 20 *Aleksander Skaza* Vzorna pedagoška delavka (Zapis ob sedemdesetletnici prof. Vlaste Tominšek)

Slovenščina v javni rabi

- 21 *Tatjana Srebot* Še o angleški tujki »show« v slovenščini

Spomini

- 24 *Boris Grabnar* O prispevku slavistov v NOB
- 26 *Etbin Bojc* Dve drobnji arhivski najdbi

Ocene in poročila

- 28 *Aleksander Skaza* Pomemben strokovni priročnik za bolj kompleksen pouk književnosti v osnovnih in srednjih šolah

Zapiski

- 32 *Saša Derganc* Lingvistični teden v Celovcu (5.—9. IV. 1976)

Iz delovanja Slavističnega društva Slovenije

- 1/3 Sporočilo o delovnih pripravah na posvetovanje Slovenščina v javni rabi
- 1/4 Naročnikom in sodelavcem

Matjaž Kmecl

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O ROJEVANJU SLOVENSKEGA ROMANA

Prvi slovenski roman je po splošnem literarnozgodovinskem prepričanju in razširjeni šolski učenosti Jurčičev Deseti brat iz 1866/67; to je namreč prva slovenska pripoved, ki ji je avtor sam pod naslov v vsej imenitnosti pripisal oznako »izvirni roman«; kasneje je tako ali podobno (nekajkrat predvsem z dopolnilom »historičen«) označil še sedem svojih pripovedi, od tega dvoje nedokončanih, vse v časovnem razponu petnajstih let (1866—1881). Ne glede na to, da se je v istem poldrugem desetletju pojavilo še nekaj avtorjev s teksti, ki so podnaslovno oznanjali svojo družinsko pripadnost tej literarni vrsti, je torej bolj kone jasno, da so zgodnji, prvi časi slovenskega romana predvsem vprašanje Jurčičevega romana, Jurčičevega pojmovanja tovrstne pripovedi. Nikakršne nadaljnje razlage slovenskega romana ne more biti, če nam manjka odgovor na vprašanje: kaj in kakšen je bil Jurčičev roman.

Stvar z odgovorom pa ni tako preprosta, kakor je preprosto vprašanje; roman je imel do srede prejšnjega stoletja celo že v srednjeevropskem kulturnem prostoru za seboj dolgotrajno in razgibano zgodovino, v teoriji in praksi. V nemški literaturi, na primer, ki je za ta del capljala za francosko in angleško, se prve definicije romana kot »nove književne vrste« pojavijo že 1620, torej celo četrtrisočletje pred tem (gl. Romantheorie, Dokumentation ihrer Geschichte in Deutschland 1620—1880 Eberharda Lämmerta in sodelavcev, 1971); praksa pa tudi poetološke norme so do Jurčiča vzpostavile že kar celo nepregledno vrsto različnih tipov romana. — Srednjeevropska literatura je zoper renesančno radoživi amadični oz. pastirski roman že zelo zgodaj etablirala roman-eksempel s svetniško življenjepisno snovjo in mu v daljen odmev Horacovim zahtevam poudarjeno naložila, naj vsaj toliko poučuje in vzgaja kolikor zabava. Prav gotovo je kasnejši kanonik Krištof Schmid, tudi pri nas znani otroški avtor, izšel iz te tradicije; enako Cigler. In če 1848 Lovre Pintar imenuje Veritijevo alegorijo Popotnik široke in vozke poti (1828) »moralični roman«, ne more biti drugače, ko da je tudi to zelo daljen odmev ustrezne poetološke tradicije; celo pri nas zelo razširjeno in ponavljano janzenistično zvito geslo, z zgodbicami učinkovito vcepljati lepo obnašanje, pobožnost in druge vrline, ki se človeka sicer slabše poprijemajo, je bržkone koreninilo v neki stari, mogoče celo polemično razpoloženi mentaliteti, ali kar kánonu za to literarno vrsto: literatura (roman) naj bo koristna. — Roman s svojo prozaično radoživostjo je namreč zmeraj znova, prav kakor novela, uhajal tej vzvišeni nalogi v čisto zabavo, in tako je mogoče ugibati, da se je prav zato ob njem toliko govorilo o dvojni vzgojno-razvedrilni naravi vsakršnega literarnega pisanja. Prav zato se je v vsem nezmernem razponu med utilitarnostjo in prijetnostjo zmeraj znova pojavljala tudi nepregledna množica različnih romanovih tipov: tudi tistega kova, kakršnega je Ciglerjeva »povest« Sreča v nesreči — kajti, kdo jo je označil za »povest«? Cigler sam ne; njemu je Sreča v nesreči »popisovanje« in »podučenje«, sploh ne pripoved ali celo »povest«. Beseda povest je Ciglerjeve čase označevala »novico«, ki se pripoveduje, in bogve če ni po

analogiji z novelo in njenim nastankom pa ob izdatni Levstikovi podpori, ki je v Popotovanju izrecno zapisal, da so novele »povesti« (»povesti, ki jim velimo novele«) šele sploh naknadno, mimo Ciglerjeve izrecne volje vstopila v imenitno literarno družčino, pač kot tehnični termin; eno ob drugem, oznaka povest se je za Ciglerjevo pripoved bržkone udomačila šele od Levstikovih razlag 1858 naprej (da pa je reč še bolj zanimiva, ponuja Levstik v Popotovanju Srečo v nesreči kot vzorčni primerek za slovenski roman!).

Tako po eni izmed možnih sledi.

Po drugi: Znano je, da je velika moda zgodovinskega romana po receptih in zgledih W. Scotta, ki je v dvajsetih in tridesetih letih zajela srednjo Evropo, že okrog 1835 pljusnila tudi k nam; Vrazov poskus, napisati tisto leto slovensko pripoved, je po Slodnjaku nastal v tem imenu; in eno prvih Jurčičevih romanspisnih beril so bili prav tako Scottovi romani, o katerih piše v svojih osebnih beležnicah že 1861, Scotta pa pokliče na pomoč že kar na prvi strani Desetega brata, pa čeprav kasneje v besedilu ni več kaj prida scottovskega.

Po tretji: intelektualno-filozofski roman, kakršnega je priporočal predvsem F. Schlegel, kombiniran z ljubezensko-pustolovskim po vzorcu Ungerna-Sternberga oz. Tiecka bi, kakor smemo sklepati po ustrezni razgrnitvi problema okrog te reči pri Prešernu — P. Pajk, *Novela Ungerna-Sternberga »Die Zerrissenen«* in Prešeren, LZ 1932, 240 i. sl. — prav tako že precej pred Jurčičem silil k nam. Ni dvoma, da je bil Goethejev Wilhelm Meister, ki se je takrat ob Fieldingu, Cervantesu in še kom v nemški publicistiki najpogosteje omenjal kot prototip romana, pri nas znan kot možnost za ev. obrazec; Levstik v pismu Jurčiču 27. 2. 1868 omenja Wertherja itd.

In tako dalje. Pa vendar bi bilo težko enostavno reči, da je Deseti brat kot naš prvi ustoličeni roman napisan izrecno na koncu katere od teh, navsezadnje ne tako redkih ali nezamotanih sledi.

Vprašanje se v obliki majčkene zadrege nadaljuje, ko je treba odkriti, po kakšnih znamenjih se je sploh tiste čase ločevalo novelo od romana; danes se nam — najpreprosteje — zmeraj zdi, da je razlika med njima predvsem v dolžini in v nekaterih lastnostih, ki izvirajo iz tega dejstva. Toda Levstik v pravkar imenovanem pismu Jurčiču izrecno zatrjuje: »Razloček meju novelo in romanom nej tako gotov i trdnih mej, da bi se moglo o vsacem delu na ravnost reči: to je novela, to roman. Nekteri še Goethejevega 'Wertherja' štejó meju novele, meju katere bi tudi jaz 'desetega brata' rajši vrstil nego meju romane«. Reč se mu torej sploh ni zdela tako enostavna, kakor nam in našim šolarjem. Podobno velja za literarnovrstno oznako novele-romana Die Zerrissenen, saj gre za izredno obsežen tekst, tako da je že Pajk ugotavljal, kako da niti Ungern-Sternberg niti njegov vzornik Tieck med novelo in romanom nista pošteno ločevala (l. c. 312, 313).

In končno se tovrstna zadrega še malce postopnjuje, ko pregledamo Jurčičeve pripovedne spise in njihova podnaslovna poimenovanja: niti eno se ne glasi »novela«; Jurčičev sistem literarnovrstnih označitev se giblje v razponu treh ali štirih kategorij in bližnjih inačic: *pripovedka*, *povest* (najpogostejša; z dodatnimi, največ snovnimi označitvami — iz kmečkega življenja, iz zgodovine,

izvirna, humoristična, za slovensko ljudstvo, resnična, iz našega časa ipd.), roman; za kratke pripovedi tudi še *črta/črtica*, *obraz*, ali brez oznake; v beležnicah še *črtež*, *scena* — in tudi *novela*. — Zakaj novela samo v beležnici, čeprav je pomenila tisti čas v Evropi že kar jamstveno etiketo, je posebno vprašanje. — Bržkone je za javno rabo skušal Jurčič po Levstikovem nasvetu udomačiti in razširiti za novelo slovenski izraz povest: vse njegove povesti naj bi torej bile slovenski tip novele (in torej nikakor literarno manjvredno, preprostejše branje, kot se povest kot literarno vrsto v distinkciji do romana ali novele nekako samoumevno pojmuje danes). Vendar po vsej verjetnosti spet ni bilo samo slovenizacijsko navdušenje, ki je izključno botrovalo takšni kretnji; »novele« se je že kot oznake držalo nekaj erotično frivolnega, »francosko« opolzkega, boccaccievskega, tako da v Bleiweisovih in Jeranovih čednostnih časih na Slovenskem nikakor ni pomenila priporočljivosti. Če natančno prelistamo Jurčičeve zapiske v rokopisni ostalini, zlahka opazimo, da je z »novelo« ali »novelno« označeval snovi, ki so bile moralno malce razrahljane, spodobni slovenski javni sramežljivosti tabú: »novelna« mu je npr. zamisel za znani protiklerikalni podlistek *Bela ruta bel denar* (o kaplanski ljubezni in njenih posledicah); podoben zapisek o ljubezni označi »po G. Sandu novelna misel«; anekdoto, ki mu jo je povedal Vošnjak o pohorskem kmetu, ki na kup spravlja za edino hčer, snubcem pa je noče oddati, češ saj ima doma dosti jesti, omenja kot »za novelo porabno«. V feljtonski pripovedi *Zenitev iz nevoščljivosti* (SN 1879) pa beremo: »Dakle... ti si se pravzaprav oženil iz nevoščljivosti, iz zavisti. Da je ne bi drug vzel, vzel si jo ti sam. Originalno. Ko bi jaz s kakim slovenskim novelistom znan bil, precej bi mu tvojo skrivnost vtaknil v uho, hvaležen bi mi bil za snov: ženitev iz nevoščljivosti.« Zoper francosko pojmovanje morale pa se tudi sicer spotika: »Thema o prešeštvu... je bilo in bo neogibljivo v poetičnih izdelkih, posebno v romanu. Globok razloček pa je, če se prešeštvo zgodi z nravno posilnostjo (potrebnostjo, nujo, op. M. K.), v čemer naravni... motivi skupno delajo — saj duh in telo se ne moreta v življenju tako kakor na papirji deliti in ločiti — ali pa če izvira prelomljenje zvestobe do moža ali zaročene žene iz fizične nenاسitenosti, kakor se to godi pri ženskih Don Juanih, ktere nam riše George Sand, ki mečejo kot ožete pomeranče može za vrstjo od sebe in frče kot čebele od cvetke do cvetke, nikdar site. To nam ne dopade. Mi imamo nравnost vcepljeno, ločimo se od Francozov. Francozi imajo komedije iz te teme; mi moramo imeti tragedije, tragičen konec. Umiriti nas mora kazen, katero nравna moč nadene za greh, ki ga ne opravičujemo« (1868). — Torej smemo sklepati, da je povest Jurčiču slovensko »počiščena«, naši nравnosti in občutku za moralo prilagojena novela, slovenski novelni tip. Z drugačno zunanjo nomenklaturo se je bržkone tudi skušal izogniti vsakršnim zelotskim napadom; že iz gimnazijskih izkušenj je vedel, da so te reči lahko prava rdeča cunja, vzrok za najhujše in neusmiljene razjarjenosti. — Toda naš osrednji cilj ni novela.

Že eden pravkaršnjih omenkov (citat o nравnosti) je pazljivim očem dal vedeti, da je za ta del tudi roman povzročal raznotere težkoče. Celó več. Za novelo se je vendarle ponujalo kamuflažno, neobremenjeno slovensko poimenovanje, o romanu pa tudi Levstik že govori pač kot o romanu in Jurčičevo prvo ukvarjanje z njim ni — simptomatično — le pisanje romana, marveč tudi njegova obramba pred jeranovskim slovenstvom; v spisu *O slovenskem lepoznanstvu* (SG 1866)

piše: »... kako napak in preostro mislijo tisti slovenski gospodje, ki se v svoji tesnosrčnosti preveč strašijo pred besedo ljubezen, ki hočejo, da bi naša literatura ostala samotarska, ki se celo bojijo povesti, v kateri je narisana ženski značaj... Strah obide te ljudi, ako čujejo besedo 'roman'. Zakaj? Zato ker niso morda v estetiki brali, kaj je to, in so včasih slišali, da so romani strašno nevarni, da mlademu človeku tako domišljijo razbelijo in razjarijo, da mora kar v Ljubljano, v Savo, v Donavo ali še Bog vedi kam; menijo, da so vsi romani ene baže, da se pod onim imenom ne more misliti drugega kakor umazani prizori, poželjiva golost, hudobna zapeljivost in kakor se druge take zle reči še zovejo. Resnica je, da je dosti nemoralnih romanov, vzlasti v tujih literaturah, romanov ki se nezreli mladini ne smejo v roke dati... ali nihče pametnih ne bo Noeta kled, da je vinsko trto zasadil, ker se današnji dan kak možak sladke kapljice tako napije, da v mlaki obleži... Slovenski pisatelji naj bodo skrbni in naj ne prekoračijo meje spodobnosti... in Bog nam daj skoro obilo dobrih romanov...« Janez Bleiweis je ob izidu Desetega brata v resnici priporočil branje novel oz. romanov samo hladnejši krvi (N 1868, 19). — Ne da bi preveč spekulirali glede Jurčičevih nejasnih predstav o romanu, o čemer bi lahko sklepali iz nekega stavka v navedku (... vzlasti v tujih literaturah...), ugotovimo kar na kratko, da je skupni imenovalec vseh citiranih opazk *etološko* pojmovanje novele in romana, da ne gre torej za novelo in roman kot oblikovni književni vrsti, marveč da ju predvsem snov, ideologija in obnašanje pripovedovalca ločujejo od drugih, »spodobnejših« književnih vrst.

Zdaj bi se bilo treba seveda posvetiti viru takšnega naziranja, vendar so stvari vsaj na splošno in za našo rabo že znane: roman in novela sta veljali za prozaično literaturo, in to v vseh ozirih, ne le, kar zadeva eufonično organiziranost besedja; pojavljala sta se v nevezani (neverzificirani, prozni) besedi v nasprotju z verzificiranostjo »prave«, poetične literature. Toda hkrati sta bila seveda tudi sicer prozaična; vseskozi v sumljivem, tesnem sorodstvu z literarnim substandardom, s spodnjo, nepriznano literaturo (Bahtin), ki sploh ne vidi literarnega cilja v katarzi, kakršna naj po vseh starih in novih poetoloških predpisih krasi sleherno pravo literaturo, niti ne vidi svojega namena v ničemer drugem podobnem in se požvižga na sleherno vzvišenost; rajši se umazano igračka z manj snažnimi nagoni in razburljivo pregrešnimi, onesrečujočimi čustvi. Proza je pač pusto vsakdanje življenje; če pa že ni pusto (in za umetnost ne sme biti pusto), je frivolno, polno erotičnih limanic, raznoterih goljufij, pritlehnih ukan in nezvestob, velikih in majhnih poniglavosti, drobnih in debelih napak, zvižčnosti, opravljivega sprenevedanja in prijaznega pleteničenja; nič spovedniškega očiščevanja, že kot gola snov ne; in kot izvedba tudi ne. Ljubezen kot snov, ki se v tragediji nujno končuje z zanosnimi, dolgotrajnimi umirani in odpovedovanji, je v vsakdanjem (prozaičnem!) življenju še po Fr. Th. Vischerju in njegovi poetiki 1857 — torej le malo pred srečnim rojstvom prvega slovenskega romana — za roman sicer ena temeljnih snovi, mora pa se po možnosti končati z zakonom; zakon je namreč mnogo bolj prozaičen od ljubezni in tako prozaični književni vrsti ustreznejši. To so seveda vesele reči, tako da isti poetolog v isti sapi (paragraf 882) priporoča vključitev komičnega v roman, saj se komičnost združuje z ljudskim izročilom oz. ljudsko mentaliteto pa z meščansko opozicijo (= literarni substandard) zoper aristokratski roman (= pravo poezijo). In tako dalje; to so dolge in zanimive zgodbe o tem, s kakšnimi spremenljivimi last-

nostmi se je roman prebijal za omizje priznanosti oz. do pozicije »meščanske epopeje« (Wezel pod konec 18. stoletja) oz. prvega med prvimi, kar je v 19. stoletju brez dvoma postal. Vsi evropski zadržki so bili tudi slovenski zadržki, le da malce pozneje in ostreje.

In že je tu novo kislo jabolko. Še zmeraj govorimo o noveli in romanu kot bolj ali manj enotni kategoriji z isto ali vsaj močno podobno usodo; zdaj pa je le treba poskusiti ugotoviti, kako, po čem je Jurčič med njima ločeval, po kakšnih znamenjih sta mu bila različna. — Prav dobro in natančno tega bržkone ni mogel, v čemer pa spet ni bil preveč drugačen od sočasne Evrope. P. Pajk navaja v svoji razpravi iz Ungernovega romana besede, ki prijazno in prepričljivo ilustrirajo stanje v ustrezni nemški zavesti: »Že nekaj časa sem posvečal pažnjo neki vrsti romana, noveli, in tudi tu odkril ono nedoločenost, majavost, ki se zdi, da je element naših današnjih pesniških proizvodov. Z ene strani vidim, da se ta forma — ako jo smem imenovati formo — znatno približuje npravstvenemu romanu onih dni, in to bi bila pač najugodnejša smer. Z druge strani se mi v tej obliki kažejo same pokvečene, zgodovinske snovi, ki so često prav tako slabo izbrane kakor obdelane. Pred petdesetimi leti (okoli 1780, op. M. K.) se je roman razcepil v mnoge stranske veje, ki so zase tvorile celoto; bilo je pač ducat vrst, in med njimi so se odlikovali zgodovinski, izobrazbeni ali moralični, npravstveni, filozofični, satirični in navadni (!) ljubavni roman. Sedaj te različne snovi zmečemo v eno formo in to imenujemo novelo — — — (l. c. 311). Novela je torej še v tridesetih letih 19. stoletja Tieckovemu krogu, ki je sicer mnogo razpravljal in mislil o teh rečeh, posebna snovna oblika romana; navadni roman je ljubezenski roman, novela je nekakšen amalgam najraznoterejših tipov romana. (Glej spredaj tudi Levstika!)

Razlikovanja na etološki ravni so se med obema vrstama obdržala tudi kasneje, vse do današnjih dni; sicer malce nejasno, pa vendar; mimo dolžinske razlike pomenijo edino razlikovalno priložnost (celo v pogovornem jeziku je metafora za ljubezensko doživetje »roman«; pri Kraigherju, v Kontrolorju Škrobarju, 1914, beremo npr. najprej o tem, kako si je neka slovenjegoriška teta Veronika pokvarila svojčas nogo v dogodku, ki ostaja spričo njene pobožnosti prejkoslej skrivnosten; »a Tilika mi je namignila pomembno, da sem mogel slutiti novelo za stvarjo« — I, 217; torej je novela nekaj, kar je erotičnega značaja, pa spet tiste vrste, da je pregrešna, v nasprotju s pobožnostjo; — kasneje — II, 66 — je najti v isti pripovedi še tekst o romanu: »Slišala sem vaš roman... s Tiliko — Ah, tako!... Ali niso že minila leta od takrat? — Ali je bil moj roman? — Lep roman je bil, gotovo!« — dogodivščina s tuberkulozno in lirično lepo Tiliko je edina kontrolorjeva erotična avantura, ki je čista, lirična, nenaturalistična v tem smislu, da ji ne gospodarijo samo te ali one sle). Potemtakem je roman nujno ljubezenska zadeva, pa za razliko noveli mnogo bolj npravna, »čistejša«, slovenstvu ustrežnejša, tako da je niti v poimenovanju ni bilo treba preveč skrivati. Jurčič je roman lahko pripeljal v slovensko literaturo pod pravim, izvirnim imenom.

Ker ni najti pravih izrecnih vzorčnih obrazcev, se po vsem tem zdi, da je za opredelitev izvirne, rojstvene oblike slovenskega romana najsmotrneje pregledati in premisliti vseh osem Jurčičevih »romanov« in izluščiti iz njih lastnosti, ki se ponavljajo, pa potem iz skupka teh lastnosti v obliki tako imenovanega

sindroma po možnosti rekonstruirati Jurčičevo predstavo o romanu, eventualno literarnovrstno shemo za ta roman.

Nekaj olajšav se je doslej ob spotnih razmislekih vseeno nabralo, izrecno pa lahko kot dodatno razbremenitev po nekaterih bežnih in obrobnih, pa dovolj prepričljivih znamenjih zatrdno sprejmemo še predpostavko, da sta bili Jurčiču dve lastnosti romana le apriorno aksiomatični: to namreč, da je roman pisan v nevezani besedi in da je obsežen (o čemer smo sicer že govorili). Za ta del tudi ni bil v posebni stiski: celo pri nas je Macun že petnajst let pred tem v svoji slovensko-ilirski kratki poetiki menil, da se roman loči od novele samo po dolžini, oba pa da sta pisana prozno; spoznanje je skorajda sodilo že v območje samoposebne šolske učenosti, tako da je osmošolskemu Jurčiču v pripovedi Dva prijatelja (1865) kar samo ušlo pod pero: potem ko naključni sopotnik pripovedovalcu do konca razgrne svojo bridko življenjsko zgodbo o tem, kako da mu je najboljši prijatelj speljal nevesto in ga pripovedovalec poprosi, če sme to pripoved zapisati, izve tole: »Zakaj vam ne bi dovolil, če vas to veseli. Samo to si izgovorim, da imen ne imenujete in pa da ne osnujete iz moje suhe pripovedi na dolgo romantično in sentimentalno raztegnjenega romana« (ZD II 149). Torej je roman nekaj na dolgo raztegnjenega (obenem — dragoceno opozorilo! — romantičnega in sentimentalnega). — V območje zavesti o obširnosti kot pogoj za roman prav gotovo sodijo tudi še številna izrecna premišljevanja o »pramenski«, to je časovno-prostorsko večtirni grajenosti romana, ki mora pripovedno vzpostaviti kar se da širok zemljekrog, orbis terrarum. — Za ta del skoraj ne more biti dvomov; čeprav postane kajpada tudi ta postavka manj prepričljiva tisti hip, ko začnemo medsebojno primerjati Jurčičeve pripovedi iz različnih obdobj pisanja: Deseti brat ali Cvet in sad res dolžinsko in po notranji dogajalni organizaciji dominirata tudi nad najzajetnejšimi »povestmi« iz istega desetletja, recimo nad Domnom ali Jurijem Kozjakom; kakor hitro pa v primerjavo priključimo roman Med dvema stoloma ali tudi zgodovinski roman Ivan Erazem Tattenbach iz sedemdesetih let, te razlike niso več bogvekakšne (v ZD Jurij Kozjak šteje 92 strani, Domen 76, Ivan Erazem Tattenbach 86, Med dvema stoloma 88; kot rečeno pa Deseti brat znatno več — 230, Cvet in sad 184; podobno tudi zadnja dva, nedokončana, Rokovnjači in Slovenski svetec in učitelj). — Kljub vsemu: Deseti brat in Cvet in sad kot prva Jurčičeva in slovenska romana po razsežnosti teksta tako znatno presegata vse okoli sebe, da lahko — še posebej ob dodatnem upoštevanju Jurčičeve novinarske naglice v sedemdesetih letih — mirno in brez posebnega očitanja vesti predpostavimo »dolgo raztegnjenost« kot aksiom za roman, tudi pri Jurčiču, in se posvetimo drugim rečem.

V prid sistematičnosti in smotrnosti nadaljnjega dela moramo h koncu takšnih uvodnih razmislekov opredeliti še eno vprašanje. Pri Jurčičevih romanih se literarnovrstna oznaka pojavlja v treh variantah: izviren roman (Deseti brat, Cvet in sad, Doktor Zober, Med dvema stoloma), roman (Lepa Vida), (izviren) historičen roman (Ivan Erazem Tattenbach, Rokovnjači, Slovenski svetec in učitelj). Na prvi pogled se ta poimenovanja ravnajo predvsem po časovnem značaju snovi: če je snov okvirno sposojena iz znane zgodovine, gre za »historičen roman«; dodatek »izviren« pri Ivanu Erazmu Tattenbachu prihaja bržkone iz občutka o odločilnosti vse tiste fantazijske dodanosti, ki je v takšnem primeru nujna, pri

Tattenbachu pa celo zelo jasno ločitveno vidna (kot izviren »dodatek« Puffovi historiografski rekonstrukciji ustrezne preteklosti). Pri Lepi Vidi vsakršna dodatna označitev odpada, saj je snov v obliki dogajalne sheme, fabule iz ljudske pesmi, pa čeprav potem fiktivno zapisana kot zgodovinski roman, opremljen z izdatnim nacionalno-moralnim aktualizmom; »prave« zgodovine pa v njem ni, ničesar, kar bi bilo tudi zgodovinsko izpričano. — »Izviren« roman pomeni roman z izmišljeno, še nikjer, niti v ljudskem izročilu izpričano snovjo (snov izvira neposredno iz pisca); v njem ni nikakršnih utemeljevanj niti koketiranj z zgodovino, snov je fiktivno sodobna. — Torej lahko že vpnaprej predvidevamo pri Jurčiču vsaj dva tipa romana, oba zastopana s po štirimi teksti: »izviren« in »historičen«. Če le malce pomislimo na vsa tista številna teoretiziranja o zgodovini in pripovedi (historiji in »štorigiji«), o resničnosti in fikciji, kakršna je v vedo o literaturi zasejala in razširila romantika z vsemi spremnimi in predstražnimi duhovnimi gibanji, potem je mogoče meniti, da so tudi tehniško-izrazne, ideološke, kompozicijske, torej poetološko zanimive rešitve v obeh tipih romanov vsaj deloma različne; da torej ne gre samo za dva snovna, marveč mnogo obsežnejše, recimo strukturno diferencirana tipa.

Saj ni bil naš namen zamotavati vso reč, kajti vse to je res šele nekakšen uvod, pot do praga, nikakršen odgovor na začetno vprašanje; vendar hkrati nuja, nujen uvodni premislek, otipavanje možnosti, zastavitev smeri, nujno opravilo, ki nam hkrati vzpostavlja zavest o tem, kako vprašanje o slovenskem romanu, kaj da je ta roman, nikakor ni tako enostavno, kakor se nam kar naprej dozdeva.

France Bezlaj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

NA ROBU SRBOHRVATSKEGA (IN SLOVENSKEGA) ETIMOLOŠKEGA SLOVARJA

17

Sln. récelj in sbh. řěcelj, řěcalj

Petar Skok v svojem etimološkem slovarju na več mestih razmišlja o besedi *recelj*, ki je skupna slovenščini in srbohrvaščini in za katero vsaj doslej še ne poznamo paralel v drugih slovanskih jezikih. Pred Skokom jo je skušal pojasniti samo A. Matzenauer v Listy Filologické XVI 177, kateri izhaja iz n. dial. *Ränkel*, pomanjševalnice k *Ranke* »vilica, veja, poganjek na trti«, stvn. *hranca* »Vitis alba«. Ta poizkus razlage se Skoku ne zdi zadovoljliv.

V knjižni slovenščini srečujemo danes *récelj* največkrat samo v pomenu »štula, štrcelj odrezanega uda«, ki ga Pleteršnik ne navaja. Registrirani pomeni so še

»ročaj pri žlici« (Lašče, Laško), »ročaj pri kosi za levo roko«. Najstarejši izpričani pomen je »caulis, caudex« v slovarjih 18. stoletja (Hipolit, Pohlin, Gutschmann). Tehnični slovar navaja tudi »krcej odlomljene veje«. Iz tega je izvedeno *recljânje* »drobna repa« (Hudojužina), pridevnik *recljât* in celo glagol *recljâti*. Dokaj razširjen je tudi priimek *Recelj*, izpričan že 1377 *Marinus Rečil* (Cerkno). Manj razširjen je sinonim *rócelj* »ročaj« s pridevnikom *rócljast*. Vodnik navaja *rúcelj* »ročaj pri statvah, pah, trkavnik«, narečno poznamo tudi *rucelj* »kratek ročaj na koncu kosišča« (Temljine) in pritrđiti je treba Skoku, III 119 in 164, ki pri tej besedni družini opozarja še na sln. dial. *rúcek* »oružen koruzni storž« (vzh. štaj.). Oblik z -o- in z -u- ne najdemo med slovenskimi priimki.

Za srbohrvatsko ozemlje si samo iz Skokovih podatkov še ne morem ustvariti popolnoma jasne slike o razširjenosti posameznih oblik.

Pri geslu *pičûo* navaja Skok sbh. *rêcalj*, gen. *reclja* »ročaj pri kosi« (Vodice), kar kasneje več ne omenja; *rêcelj* s pomenom »ročaj pri kosi ali pri veslu; oružen koruzni storž« locira v Šušnjevo selo, Čakovac kod Ogulina, Kralje, Turska Hrvatska. Zdi se, da imajo širši areal oblike *rúcelj* (Vuk, Srijem, Vis, Brač, Cavtat), *rûcálj* (Istra, Varoš kod Slavonskog Broda) in *rûcanj* (Vinkovci i okolica). Posebna gesla so pri Skoku *rucelj¹* »go klip kukuruza koji se sam orunio ili su ga ptice orunile, klasinac« (Belec u Hrvatskom zagorju, Lepoglava) in *rúcela* (Hvar) »rukovet trave kao plašilo na fronžati«, kjer gre za isto osnovo, križano z romanskim sufiksom.

Ko je Skok sestavljal alfabetarij za svoj slovar, ni samo za vsako obliko, ki mu ni bila jasna, ampak tudi za vsak pomen nastavil posebno geslo. Vendar *reclj²* in *reclj³* predstavljajo samo homonima, ki nimajo nič skupnega z našo besedno družino. Redki so v Skokovem delu primeri, kjer bi se nam odprl tako globok pogled v njegovo delavnico. K tem besedam se je večkrat vračal in o njih intenzivno razmišljal. Šele kasneje se je prepričal, da je *rucelj¹* »koruzni storž« samo metaforična razširitev pomena in da je to ista beseda kot *rúcelj²*. Razumljive težave pa mu je povzročalo medsebojno razmerje med oblikama *reclj* in *rúcelj*, kjer že primerjava s slovenskim *reclj* in *rocelj* nedvomno kaže na staro -ę- : -q-. Zaradi pomena je pri teh samo slovensko-kajkavsko-čakavskih oblikah takoj jasno, da imamo opravaka z isto osnovo kakor v splošnoslovanskem *rǫka* »manus«. Toda kako pojasniti -e- v *reclj* in -c- v *rucelj*? Vsak resen jezikoslovec Skokove generacije bi se enako kakor Skok odločil, da je *rucelj* bliže praslovanskemu stanju kakor *reclj*, suponiral pa je lahko samo, da je bil v tem primeru besedotvorno izhodišče stari lokal *rǫcě*, kjer je -c- razložljiv po drugi praslovanski palatalizaciji. Saj v slavistiki ni na razpolago primernega sufiksa, s pomočjo katerega bi lahko pojasnili takšen razvoj.

Pri geslu *reclj¹* beremo Skokovo mnenje: »Ostaja neobjašnjena promjena u > e u *reclj*«. Pri geslu *rucelj¹* pa: »sadrži prijevoini stepen *ręka za obće-slav. *rǫka > ruka«. Toda zgrozimo se pri geslu *rucelj²* nad obširno razlago: »Ta se varianta može objasniti samo upoređenjem s polj. ręka »ruka« gdje ę mjesto ǫ predstavlja prijevoin ręka prema rǫka u ostalim slavina. Time je dokazano da je taj prijevoini stepen postojao ne samo na sjevoro u poljskom, nego i na jugu u hrv.-srp. jeziku i da je prema tome ne samo baltički, nego i baltoslavenski«.

Povprečen slavist na vsaki univerzi, ki zasluži to ime, ve vsaj to, da je polj. *ręka* nastalo v internem poljskem razvoju iz praslovanskega *ręka*, tudi če nima dovolj jasne predstave o slovanski akcentuaciji, ki je povzročila te spremembe. Zgrozi se, da se je mogel lotiti pisanja srbohrvaškega etimološkega slovarja človek, ki o slovanskem glasoslovju ni imel dovolj znanja. Sam sem pri prebiranju Skoka naletel že na več takšnih mest, ki so me deprimirala. Celo vrsto so mi jih naštevali tudi tuji slavisti, ki jih je Skokovo delo razočaralo. Skušal sem jim dopovedati, kako je težko bolni Skok mrzlično hitel, da pred smrtjo še uredi svoje zapiske. Zameril sem pa redakciji, ki jih je skoraj petnajst let pripravljala za tisk, da takšnih očividnih slavističnih spodrseljavev ni obzirno popravila.

V dosedaj objavljenih kritikah Skokovega slovarja pa je nedvomno dokazano, da kljub v uvodu nakazanim trditvam nešteto krat niso posebej označeni različni kasnejši posegi v Skokov tekst. Citiranih odstavkov Skok ne bi nikoli napisal. Imel sem pred desetletji nekaj redkih priložnosti, da sem se posvetoval z njim o svojih problemih.

Vsakokrat mi je svetoval, da z enim primerom v lingvistiki ni nič dokazanega. Treba jih je najti več. Če bi bil Skok prepričan, da je v besedi *recelj* nedvomno refleks praslovanskega *ę*, bi najprej tri nedokončana gesla združil v enega in pri geslu *ruka* poudaril, kako močan nov argument je to za pravilnost stare etimologije, ki slov. *ręka* in lit. *rankà* povezuje z litavskim glagolom *riñkti*, *rinkù* »sammeln«. Zaradi različnih pomenskih primerjav s pojmom *roka* v drugih jezikih se zdi vrsti novejših avtorjev še vedno najbolj sprejemljiva. Tudi Skok se je odločil zanjo, čeprav navaja tudi domnevo Mikkoše, da bi moglo biti izhodišče pragermansko **vranhō* in Kuryłowiczewo, Bonfantovo itd. primerjavo z galskorumanskim *branka* »roka«.

Že pred letom 1914 je bilo v znanstveni evidenci mnogo na ožji geografski prostor omejenih besed in oblik, ki so presenečale raziskovalce. Toda v stroki je prevladovalo mnenje, da je verjetno mlajšega izvora vse, kar ni splošnoslavensko. Posebno je veljalo to za ozemlja, kjer razvoj dialektov še ni bil zadoljivo raziskan. Zato se je slavistika v nasledstvenih državah za več desetletij tako intenzivno preusmerila v dialektologijo. Danes lahko razen redkih izjem z neprimerno večjo gotovostjo ugotavljamo, kaj je moglo nastati v internem mlajšem razvoju slovanskih jezikov in kaj kaže zanesljivo starejše poteze.

Pri praslovanskem **ręk-* v *recelj* se je razvil *-c-* po tretji palatalizaciji. Sufiks pustimo zaenkrat v nemar, gotovo ni mogel biti **-ělʲ* iz **ěljos*, kot ugiba Skok pri *recelj*¹. Oblika **ręc-ělʲ* more biti samo produkt medsebojnega križanja med **ręk-* in izvedenkami iz **ręka*, dokler je bila v jeziku še živa zavest sorodstva obeh oblik.

Zelo bi bili hvaležni JAZU, če bi neka nevtralna osebnost pregledala pri teh geslih Skokov rokopis. Če se nedvomno, tudi grafološko in po barvi črnila, ujemajo z objavljeno verzijo, bomo jezikoslovci prisiljeni verjeti, da Skok res ni dovolj poznal osnov slovanskega glasoslovja. V nasprotnem primeru pa se bomo lahko pri številnih takšnih spodrseljajih, ki seveda niso navedeni v popravkih, sklicevali na malomarno redakcijo velikega Skokovega dela. Primeren stvarni odgovor bo revija *Jezik in slovstvo* rade volje objavila.

Olga Gnamuš

Pedagoški inštitut pri univerzi v Ljubljani

RAZUMEVANJE VEZNIKA V PETEM RAZREDU OSNOVNE ŠOLE

V dveh prispevkih, objavljenih v reviji, sem govorila o družbeno pogojenih zaostankih v jezikovnem razvoju in o možnostih korekcije le-teh. V današnjem zapisu želim seznaniti bralce z nekaterimi specifičnimi spoznanji raziskave, ki bodo v večjo neposredno pomoč pri iskanju konkretnih metodičnih rešitev.

Raziskave ugotavljajo, da otrok obvlada temeljna sistemska sredstva materinščine že ob vstopu v osnovno šolo, da mu delajo težave le zahtevnejše stavčne tvorbe, to je take, ki se ne podrejajo obćim stavkotvornim pravilom in v katerih semantični odnosi niso izraženi neposredno na površinski strukturi. Psiholingvisti so izvedli vrsto eksperimentov, ki so le deloma potrdili zgornjo hipotezo. Vse bolj prodira spoznanje, da sintaktični pristop, ki ne upošteva semantičnega, ne more razložiti vrste pojavov v jezikovnem razvoju in v procesu uporabe ter razumevanja jezika.

Da bi ob zgornji misli laže našli odgovor na vprašanje, kakšne temeljne naloge naj si zastavi jezikovna in govorna vzgoja v osnovni šoli, je treba upoštevati še naslednja temeljna spoznanja: najprej je potrebno opozoriti na vlogo konteksta v jezikovni rabi in jezikovnem razumevanju. Človek osvaja jezik ob nejezikovnem kontekstu: tako pomeni v prvem življenjskem letu otroku pomen besede sklop najpomembnejših zaznavnih znakov (okušalnih, tipalnih, vidnih, slušnih) in uporabo predmeta (pomen besede nos bo dojel, če bo mater potegnili za nos). Toda ti pomeni še zdaleč niso podobni pomenom, ki jih imajo besede odraslih. Do pomenov, ki se bodo prekrivali s pomeni odraslih in bližali vsebini, ki jo imajo pojmi, ki vključujejo samo nujne in zadostne, bistvene znake predmeta, se bo otrok dokopal le počasi in ta proces dejansko ni nikoli zaključen. Otrok se postopno usposablja za razumevanje jezikovnih besedil, ne da bi se opiral na zaznavni in predstavní svet.

Tako otrok že zgodaj začne uporabljati posamezne veznike, toda razume le zveze na empirični ravni, ne pa tudi logičnega razmerja med stavkoma, ki presegajo njegov izkustveni svet. Tako dejstvo, da se veznik pojavlja v otrokovem govoru že v predšolskem obdobju, nikakor ne pomeni, da otrok vezniška razmerja tudi obvlada. Že Vigotski in Piaget sta opozorila, da otroci uporabljajo veznike, s katerimi izražamo odnose vzročnosti, posledičnosti, pogojnosti, nasprotnosti, ne da bi tudi razumeli logične miselne principe, ki tvorijo osnovo sintaktičnih odnosov.

Zato moremo na osnovi opazovanja otrokove jezikovne performance preceniti njegovo jezikovno znanje (kompetenco): otrokove ubeseditve vsebujejo namreč psevdopojme in psevdostrukture, ki se pojavljajo le v povsem določenih kontekstih in ki jih je otrok osvojil preko posnemanja, ni pa sposoben razumeti njihove logične vsebine.

Toda beseda ni pomembna zato, ker predmete poimenuje, ampak predvsem zato, ker poimenuje človekovo splošno izkustvo, ker omogoča ubeseditev preteklih izkušenj in načrtovanje v bodočnost, skratka, ker omogoča preseganje omejenosti neposrednega izkustvenega sveta. Jezik je nujen pogoj za hipotetično deduktivno mišljenje. Kulminacija jezikovnega razvoja je dosežena, ko je otrok sposoben postavljati hipoteze in izvajati sklepe na jezikovni ravni. Analiza učnih načrtov in učbenikov bi potrdila, da mora otrok te sposobnosti obvladati, drugače ne more slediti učni snovi. Zato je glavna naloga v jezikovnem razvoju, da usposobimo otroka za razumevanje in uporabo sporočil, ki so neodvisna od njegovih neposrednih izkustev in čustvenih razpoloženj. Ta proces, ki je začetek v predšolskem obdobju, se nadaljuje tudi v šoli.

V našo raziskavo smo vključili petošolce, ki so na prehodu med konkretnim in abstraktnim mišljenjem. Odstopili smo od neposrednega merjenja otrokovega znanja (to je od analize otrokovih govornih in pisanih besedil) iz več razlogov: težko je dobiti vzorec otrokovih govornih ali pisanih besedil, ki bi reprezentiral njegovo jezikovno znanje in jezikovne sposobnosti. Težko je kontrolirati vpliv nejezikovnih spremenljivk, kot so na primer motivacija za sporočanje, interpretacija teme kot dražljaja, ki sproži jezikovne odgovore. Če proučujemo jezikovno kompetenco govorečega na osnovi vzorca govorne performance, je potrebno posvetiti veliko pozornosti nejezikovnim, psiholingvističnim in sociolingvističnim spremenljivkam, ki vplivajo na govorno vedenje človeka. Človekov govor je zelo spremenljiv glede na položaj, namen sporočanja, motivacijo, razpoloženje, odnos govorečega do poslušalca. V skrajnem primeru lahko nekdo imenitno razumeva jezik, a iz različnih razlogov slabo govori: v tem primeru govorna aktivnost (performanca) le slabo odraža jezikovno zmožnost govorečega. Jezikovne zmožnosti zares vplivajo na govorno dejavnost. Toda potrebna je skrbna metodologija, če želimo priti do veljavnih rezultatov. Nejezikovne spremenljivke morejo namreč zamaskirati jezikovne zmožnosti govorečega. Obdelava gradiva je dolgotrajen in drag postopek (slednji argument je sicer povsem neznanstven, zato pa v danih razmerah ne manj pomemben), zanesljivost dobljenih rezultatov (pod čemer razumemo preverjanje, ali bi ista oseba dosegla dvakrat enak rezultat) pa je skoraj nemogoče preveriti. Zato smo se odločili za uporabo testov, čeprav smo se zavedali vseh pomanjkljivosti, ki so povezane s takim pristopom.

S testi smo zajeli dve bistveni sestavini jezikovnega znanja: otrokovo besedišče in otrokovo skladiščno znanje in skladiščne sposobnosti. Pri otrokovem besedišču, ki je, kot je dobro znano, zelo odvisno od otrokovega družbenega položaja, se v tem zapisu ne bomo ustavljali. Poročali pa bomo o rezultatih na nekaterih skladiščnih testih.

S testi smo zajeli naslednje bistvene nosilce skladiščnih odnosov: veznik, predlog, morfološke oblike in besedni red. Veznik eksplicira logične odnose, ki obstajajo med deli zloženega stavka in je izrazito skladiščna besedna vrsta brez samostojnega predmetnega pomena. Njen pomen se uresničuje v odnosu med stavki ali besedami.

Tudi predlogi vzpostavljajo skladiščne odnose med besedami in jim dajejo skladiščne vrednosti. Toda medtem ko je veznik temeljno sredstvo za obliko-

vanje in razumevanje zloženega stavka, smo oblikovali tudi dva merska inštrumenta, s katerimi smo merili otrokove sposobnosti za oblikovanje skladenjskih struktur znotraj stavka.

S testom razumevanja vezniških razmerij smo želeli preizkusiti, kako otroci razumevajo logična razmerja, ki jih izražajo posamezni vezniki. Naloge smo sestavljali po naslednjem principu: uporabili smo naloge tipa večstranskega izbora. Uvodni stavek uvaja veznik (Zelo je hitel, TODA...), ki mu sledijo štiri dopolnitve. Dopolnilni stavki pa morajo biti po možnosti izkustveno enakovredni. Zelo je hitel...

A ... zelo se mu je mudilo,

B ... prišel je pravočasno,

C ... bil je ves zasopel,

D ... prišel je prepozno.

Izkustvena enakovrednost pomeni, da so enako možna vsa dana razmerja med stavki: (nekdo zelo hiti, ker se mu mudi, nekdo zelo hiti, zato pride pravočasno, nekdo zelo hiti, zato je ves zasopel, nekdo zelo hiti, toda pride prepozno). Toda ko vključimo veznik TODA, le-ta določi logično razmerje med stavkom in kot pravilno izloči eno samo zvezo: zelo je hitel, toda prišel je prepozno. Tako postane edino veznik tisti, ki določi izbor pravilne dopolnitve. Kot najustreznejše so se torej pokazale naloge, ki so sestavljene po naslednjem principu: dopolnilni stavki so izkustveno enakovredni glede na uvodni nepopolni stavek, a izbor pravilnega dopolnilnega stavka določi izključno veznik, ne pa večja ali manjša vsebinska, izkustvena pogostnost določene stavčne zveze. Seveda smo pri sestavi nekaterih nalog morali odstopiti od zgornjega principa, ker je zlasti pri podrednih razmerjih sorazmerno težko sestaviti tovrstne naloge, ker so logična razmerja odvisnih zvez bolj determinirana kot pri prirednih odnosih.

Izhajali smo iz predpostavke, da bodo naloge bolje reševali otroci, ki bolje obvladajo logična razmerja, ki jih izražamo s posameznimi vezniki. Opozoriti pa je treba, da napačna rešitev določene naloge ne implicira, da otrok veznika, ki ga naloga vključuje, ne uporablja v svojem govoru. Na osnovi testnega rezultata si upamo trditi, da otroci, ki dosegajo višje rezultate, bolje razumevajo logična razmerja med stavki, ki jih izražamo s posameznimi vezniki. To pa je sposobnost, ki je *n u j n a* (ne pa tudi zadostna) za hipotetično deduktivno mišljenje, s katerim vzpostavljamo odnose med sodbami. Seveda vplivajo na otrokov rezultat tudi nekateri moteči faktorji, ki jih ni bilo mogoče povsem nevtralizirati.

(a) na reševanje testa more vplivati tudi spretnost branja. Ne glede na to, da bi morali otroci v 5. razredu že povsem obvladati tehniko branja, praksa kaže, da ni tako. Tehnike branja nismo kontrolirali, ker ne razpolagamo s testi, ki bi jih bilo mogoče uporabiti skupinsko, a individualnemu testiranju smo se morali zaradi velikega vzorca in obsežnosti raziskave odpovedati. Vpliv te spremenljivke smo skušali kontrolirati tako, da na rezultat ni vplivala hitrost reševanja (kakor sicer vemo, da je hitrost najdenja pravilnega odgovora pomemben faktor, ki se vključuje v jezikovne odgovore na dani jezikovni dražljaj). Čas reševanja ni bil omejen in je lahko večina učencev rešila test do konca.

(b) Na reševanje nalog bi moglo vplivati tudi večje ali manjše poznavanje vsebine stavkov oziroma večja ali manjša pogostnost dane stavčne zveze. Zato smo se izognili nenavadnim stavčnim zvezam in vključili stavke, za katere moremo predpostavljati, da so vsebinsko razumljivi vsem učencem.

V test smo vključili 46 prirednih in podrednih veznikov, in sicer 26 prirednih razmerij (16 različnih veznikov) in 20 podrednih razmerij (13 različnih veznikov). Vključili smo razumevanje naslednjih semantičnih področij vezniških razmerij: časovnost (medtem ko, preden, odkar), vzročnost (ker, zakaj, saj, kajti), nasprotnost (čeprav, četudi, kljub, a, toda, vendar, nasprotno, žal), sklepalnost (torej, zato), pogojnost (če) in druga.

Vzročne zveze

Izmed veznikov, ki smo jih vključili v test, se je izkazal za najlažjega podredni vzročni veznik *ker*. V mestu (Ljubljana) je nalogi rešilo okrog 90 odstotkov učencev, vključenih v raziskavo, a na podeželju (Kozjansko) le okrog 70 odstotkov. Še vedno se pojavljajo napake tipa *Učitelja smo se vsi bali, ker mu nismo nikoli nagajali. Padel je s kolesa, ker se je ranil*. Učenci torej zamenjujejo vzrok z učinkom, posledico. Tovrstne napake so v mestnem in industrijskem okolju (ki se od mestnega ne razlikuje pomembno, zato ga ne bom posebej obravnavala) zelo redke, pogostejše so na podeželju. Pogostejše pa otrokovo subjektivno izkustvo in čustvena bližina določene stavčne zveze pretehta logično vsebino veznika (*padel je s kolesa, ker se je želel peljati v šolo*). Tovrstne napake, ki se pojavljajo tudi pri drugih veznikih, odkrivajo, da otroci niso sposobni slediti logiki stavčne zveze neodvisno od osebne konkretne življenjske izkušnje. Otroci, ki delajo tovrstne napake, zaostajajo v jezikovnem razvoju za nekaj let za svojimi vrstniki, saj je otrok sposoben odnose vzročnosti kot empirične izkušnje dojeti že ob vstopu v osnovno šolo.

Težji od podrednega vzročnega veznika so priredni vzročni vezniki. V testne naloge smo zajeli naslednje veznike: *saj* (2 nalogi), *zakaj* (2 nalogi), *kajti* (1 naloga).

Veznika *zakaj* in *saj* sta podobne težavnostne stopnje. Odstotek pravihnih rešitev se giblje med 73 in 87, a na podeželju med 53 in 67 odstotki. Najtežji je veznik *kajti* (v mestu je nalogo rešilo pravilno le 68 odstotkov, a na podeželju 40). Veznik se v pogovornem jeziku izobraženca le redko uporablja, a v govoru kmeta verjetno nikoli. Je izrazito knjižna beseda.

Ogledali si bomo nekaj najpogostejših napak: *dobil bo nagrado, saj jo je zaslužil* (najpogostejša napaka: *saj je ne zasluži, saj ni bil prvi*), *hitro pojdi domov, zakaj noč bo kmalu* (najpogostejša napaka: *zakaj ne mudi se ti preveč, zakaj nihče te ne sili*), *čuti se bolnega, kajti star je že* (najpogostejša napaka: *kajti ničesar mu ne manjka, kajti ni še star*). Napake odkrivajo, da ti učenci veznikov *zakaj*, *saj*, *kajti* niso dojeli kot besed, ki uvajajo stavke, ki pojasnjujejo vzroke dejanj ali stanj jedra stavčne zveze, ampak kot neke vrste poudarne prislove, ki povezujejo stavke, ki so jim izkustveno bližji in pogosto čustveno obarvani: nagrajenec je pogosto deležen neodobravanja in morda zavisti ali neupravičenega dvoma v pravičnost nagrade (*saj je ne zasluži, saj ni bil prvi*). Če je kdo

bolan, ljudje pogosto izražajo dvom, da je to res oziroma se pojavlja začudenje zaradi nesoglasja med boleznijo in leti (*ničesar mu ne manjka, ni še star*). V nekaterih primerih pa so učenci zamenjali vzrok s posledico, kajti slednja zveza je za njih neposredno pomembnejša: namesto *juha je vroča, saj smo jo pravkar skuhal*, so se odločali za stavčne zveze *juha je vroča, saj se boš opekel, juha je vroča saj se mora ohladiti*.

Večjo težavnost prirednih vzročnih veznikov od podrednih je mogoče pojasniti z več vzroki: raba podrednega vzročnega veznika, ki jasneje kot priredni vročni vezniki izraža namen govorečega, da bo pojasnil vzrok dejanja ali stanja, je pogostejša. Čutiti je, da so priredni vzročni vezniki izrazito knjižne besede, ki se redkeje javljajo v pogovornem jeziku, posebej redko pa v pogovornem jeziku fizičnih delavcev in kmetov (nižjih družbenih slojev). Zavoljo ohlapnosti stavčne zveze, povezane s prirednimi vzročnimi vezniki, otroci dojamejo veznik kot poudarni prislov (*saj*) in se odločijo za pomenske zveze, ki so izkustveno pogostejše, za njih pomembnejše in čustveno obarvane.

Če si ogledamo razliko med stavkoma *juha je vroča, ker smo jo pravkar skuhal* in *juha je vroča, zakaj (kajti) pravkar smo jo skuhal*, moremo ugotoviti, da prvi stavek izraža enkratno empirično dejstvo, a v drugih dveh vzročnost je podana kot posplošeno spoznanje, da so juhe, ki so bile pravkar skuhane, vroče. Priredni in podredni vzročni vezniki ne pomenijo jezikovnega razkošja, ekvivalentnih izraznih sredstev kakor tudi ne stilističnega sredstva, ampak pokrivajo pomembne spoznavne in miselne premike. Vzročnost, ki jo izraža veznik *ker*, je konkretnejša in zveza med stavkoma tesnejša, zato jo otrok hitreje dojame. Vzročnost, izražena z *zakaj*, *kajti*, *saj*, je abstraktnejša, zveza med stavkoma je zato ohlapnejša in otrok jo težje dojame.

(Nadaljevanje in konec v prihodnji številki.)

Tone Pretnar

Jagiellońska univerza v Krakovu

METRIČNI VZOREC IN KITIČNA ZGRADBA SLOVENSKE PESMI MIKLOŠA KÜZMIČA

0. Küzmičevo pesemsko besedilo *Ki si premišlavaš z žitka človeka*¹ zasluži elementarni opis metričnega vzorca in kitične zgradbe, ker je v avtorjevem pesništvu izjemno: je edino slovensko² (ali bolj natančno: edini slovenski prevod domnevno tudi Küzmičeve³ latinske kantilene *Qui humanae legis vitae folium*) in edino, ki je bilo prvenstveno namenjeno petju⁴.

¹ Besedilo je prvič izšlo v knjigi Jožeta Smeja, Muza Mikloša Küzmiča, Murska Sobota, 1976, Pomurska založba, s. 35 (ob latinskem originalu na strani 34).

² *Ibid.*, s. 11, v. 24–27.

³ *Ibid.*, s. 11, v. 3–4.

⁴ *Ibid.*, s. 34, opomba 1.

Nastati je moralo in je tudi nastalo po dvojnih — glasbenih in pesniških — metričnih in strofičnih pravilih, ki oblikujejo vzorec petega besedila, kakršnega je prvotno uresničil latinski original in ga pozneje posnel slovenski prevod, čeprav ga grafični zapis navidezno zabrisuje in dovoljuje sintetično interpretacijo, da »v Küzmičevi narečni pesmi (prevodu iz latinske) ni najti kakega enotnega metruma in rime«⁵.

0.1. Elementarni opis metričnega vzorca bo temeljil na ugotavljanju osnovne metrične enote, ki jo razumemo kot regularno ponavljajoče se skladijsko in pomensko sklenjene enakozložne pešemske segmente, ne glede na njihovo naglasno ali kvantitetno zgradbo, ker se načelo izosilabizma, ki je prevladovalo v srednjeveški latinski cerkveni pesmi in verzifikaciji⁶, ujema z verzifikacijsko prakso v vzhodni varianti knjižne slovenščine nastajajočih cerkvenih pesemskih besedil 18. stoletja, ki je temeljila na zakonitostih lokalne prozodije, umetnostnega izgovora in petja ter se oblikovala pod vplivom strogega silabizma protestantske cerkvene pesmi in pravil madžarskega verzne oblikovanja⁷. Povezovanje osnovnih metričnih enot v verze in meje med verzi signalizira rima, ki jo je v okviru tonično in kvantitetno neorientiranega silabizma treba razumeti kot minimalno zvočno ujemanje zaporedno ali kako drugače razvrščenih klavzul v kitici⁸.

0.2. Kompleksnejši opis metričnega vzorca in uresničitvenih zakonitosti, kot so: tonizacija, kvantifikacija osnovne metrične enote in klavzule, transakcentuacija, popolnost in nepopolnost zvočnega ujemanja klavzul, zahteva podrobnejšo jezikovno (predvsem področja fonetike panonske variante srednjeveške in novo-veške latinščine ter vzhodne variante knjižne slovenščine 18. stoletja zadevajočo) in muzikološko analizo obravnavanega besedila, ki presegata zgolj elementarnometrične okvire tega zapisa.

1.1. Glede na definicijo osnovne metrične enote in verza v 0.1 ter omejitev v 0.2 je mogoče verzno nerazčlenjeni zapis originala in prevoda razslojiti na regularno ponavljajoče se pet- in šestzložne segmente in jih — upoštevaje rimo kot razmejevalno znamenje med verzi — združiti v petvrstično kitico z dvema rima, ki glede na zvočno uresničitev klavzule v zadnjem verzu nastopa v treh oblikah:

	1	2	3
1. 11 (6+5)	a	a	a
2. 11 (6+5)	a	a	a
3. 6	b	b	b
4. 6	b	b	b
5. 5	a	b	x

1.2. Da bi izraziteje zaživele metrične in strofične razlike in ujemanja med originalom in prevodom, razčlenimo obe besedili po vzorcu 1.1 in s kurzivnim tiskom zaznamujemo cezurne in končniške stike:

⁵ Ibid., s. 27, v. 1—2

⁶ Prim. Herbert Myśliwiec, *Zarys wersyfikacji łacińskiej średniowiecza*. V: *Metryka grecka i łacińska, piaca zbiorowa pod redakcją Marii Dłuskiej i Władysława Strzelickiego*, Wrocław, 1959, Ossolineum, s. 150—154. Jerzy Morawski, *Polska liryka muzyczna w średniowieczu*, Warszawa, 1973, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 195—229.

⁷ Prim. France Marolt, *Slovenske narodoslowne študije*, 3. zvezek: *Gibno-zvočni obraz Slovencev*, Ljubljana, 1954, Slovenski narodopisni inštitut, s. 20, točka 7 in s. 24, točka 3.

⁸ Prim. Lucylla Pszczółowska, *Rym*, Wrocław, 1972, Ossolineum, s. 83.

I. 1. Qui humanae legis/vitae folium,	Ki si premisslavaš/z žitka človeka,
2. quod natura scripsit/audi scolium,	poslūjni ka pravi/natura grejšna,
3. debilis, et fortis	močen, i gingavi
4. olim saevae mortis	more vsaki mrejtj,
5. fiet spolum.	pod kosou pridti.
II. 1. Vix faecunda tellus,/florem parturit,	Komaj začne rasti/trava, i cvesti,
2. occidente sole/rursus occidit,	s sunčenim zahodom/začne vehnoti,
3. cito evanescit,	hitro tužna gine
4. quod misellus nescit	i na zemlo kaple.
5. falce corruiť.	— — —
III. 1. Illa Codrum, Craesum,/herum, famulum,	Ona kosa Creza,/slugo vörnoga,
2. macrum et obesum/servum, liberum,	lejpoga, tüčnoga/ino sühoga,
3. uno sternit ictu,	z ednim mahom skonča,
4. finito conflictu	vö ga zbríše s svejta,
5. fert in tumulum.	i vu grob zapre.
IV. 1. Ergo mi tenelle,/delicate flos,	Zato moj cveteči/i gingavi cvejt,
2. falcis violenter/brevi fies cos,	ete kose ti brüs/bodeš skoro lejt,
3. autumnö vel vere,	v zimi ali v leti,
4. quemlibet delere	znaj da ti bo mrejtj
5. est Saturni mos.	i s svejta pojdti.
V. 1. Aeneum sit stamen,/sit siliceum,	Naj bo konec krepki/na kom visiš ti,
2. lineum sit filum,/vel sit ferreum,	naj bo on železni/ali brunčeni,
3. si semel rumpetur,	či se ednouk vtrgne
4. nunquam connectetur,	zvezati se nemre
5. actum actum est.	nazaj zobstom je.
VI. 1. Nemo suae vitae/nimio fiderit,	Zato se vu žitki/nemaš vüpati,
2. quamvis suam vitam/probe noverit,	v mouči, i v moudrosti,/niti v lepöti,
3. illa filum scindet,	smrt ti konec vtrgne
4. unde vita pendet,	i pod noge vrže,
5. si libuerit.	da se ne dovejš.
VII. 1. Si haec ergo vita/leve folium est,	Ah či zato žitek/pero lejhko je,
2. si haec ergo vita/mortis arbor est,	i či ete žitek/smrti drejvo je,
3. noli deviare,	o človik ne bloudi,
4. amplius amare	niti že ne lübi
5. quod caducum est.	ka je nestalno. ⁹

1.2.1. Opazno je konsekventno uresničevanje silabičnega metričnega vzorca tako v latinskem originalu kot v slovenskem prevodu, mestoma so celo medbesedne meje v verzū ali polstišju identične: v drugem polstišju I. 1; I. 4; III. 1; v drugem polstišju III. 2; III. 3; IV. 1; v drugem polstišju IV. 2; v drugem polstišju VI. 1; v drugem polstišju VI. 2; VII. 1; VII. 2.

⁹ Prekmurski črkopis osemnajstega stoletja je v tem zapisu zamenjan z gajico.

1.2.2 Večje razlike med obema besediloma zadevajo kvantitetno kitično zgradbo (druga kitica je v slovenskem prevodu le štirivrstična), predvsem pa razvrstitev in tipe rim. V latinskem originalu prevladuje prva oblika razvrstitve rim (šest kitic), v slovenskem prevodu druga (štiri popolne kitice in ena štirivrstičnica, ki jo je v petju obvezovalo ponavljanje zadnjega verza¹⁰), tretja oblika pa je v obeh besedilih naključna (v izvirnem ena kitica, v prevodu dve). Naglasno nedoločena rima je grafično, akustično in gramatično bogatejša v latinskem izvirniku (1 trizložno, 8 dvozložnih in 5 enozložnih ujemanj) kot v slovenskem originalu (2 dvozložni ujemanji in 12 enozložnih). V obeh besedilih se rima tudi silabično pogloblja (latinski original, III. 1 in 5; slovenski prevod, IV. 3 in 4) in bogati z dodatnim enozložnim stikom (vse klavzule druge kitice originala in prve štiri v tretji kitici prevoda). Dodatni enozložni stik povezuje obravnavana besedila s Küzmičevim latinskim in madžarskim pesništvo, samo z madžarskim pa dvodelnost prvega in drugega verza vsake kitice in sporadični cezurni stik, ki je v latinskem originalu zvočno bogatejši (III. 1 in 2) kot v slovenskem prevodu (III. 1 in 2; V. 1 in 2; VI. 1 in 2).

Po toničnih pravilih rimanja, ki jih je izoblikovala centralna slovenska pesniška praksa, bi bilo mogoče kot polni moški stik brati le naslednjih šest rimanih parov: *cvestí — véhnoti* (II. 1 in 2), *vörnoga — sühoga* (III. 1 in 2), *skončá — svejtá* (III. 3 in 4), *cvejt — lejt* (IV. 1 in 2), *ti — brúnčeni* (V. 1 in 2), *je — je* (VII. 1 in 2), kot polni ženski pa silabično poglobljeni rimani par enozložno koncipiranega trojnega stika »leti — mrejtí« (IV. 3 in 4); vsi ostali stiki pa bi po tem načinu branja zahtevali transakcentuacijo. Citirani primeri opozarjajo le na srečno križanje silabičnega in toničnega principa v realizaciji rimanih klavzul, ki je glede na osnovno definicijo metričnega vzorca in rime v 0.1 sekundarno.

2. Opisi in primerjave v 1 nam dovoljujejo sklep, da v Küzmičevem slovenskem pesemskem besedilu *Ki si premišlavaš z žitka človeka* ne gre za odsotnost kakih posebnih metričnih in strofičnih zakonitosti, temveč za drugačen, v slovenski pesniški praksi manj produktiven tip verznega in kitičnega oblikovanja:

(1) osnovna metrična enota verznega vzorca je tonično neorientiran silabični peterec in šesterec v funkciji verza ali polstišja; razmejevalno znamenje med verzi je rima;

(2) rima je minimalno, tonično neorientirano zvočno ujemanje dveh ali več klavzul.

Tonično neorientirani silabizem se je kot metrični princip v slovenskih — tako centralnih kot vzhodnih — petih pesemskih besedilih tesno povezoval s tonično strogo določenim glasbenim metrom. Transakcentuacije, ki so v zavesti pevca in poslušalca zabrisovale pomen sporočila in budile estetsko neugodje, so povzročile, da je kot princip verznega oblikovanja — v centru že proti koncu 16. stoletja, na vzhodu kasneje — začel slabeti in v prvi polovici 19. stoletja zamrl tudi v vzhodnoslovenski pesniški praksi. V tem je brščas tudi vzrok, da se današnjemu bralcu in prevajalcu razodeva zgolj še kot metrična in ritmična neorganiziranost.

¹⁰ O oblikovanju Pete kitice glej Zmaga Kumer, Uvod v glasbeno narodopisje, Ljubljana, 1969, Filozofska fakulteta, s. 76–81.

PEDAGOŠKA DEJAVNOST PROFESORJA FRANĀ PETRETA

(Ob njegovi sedemdesetletnici)

Fran Petrè, rojen 1. septembra 1906 v Repnjah pri Vodicach, je po maturi leta 1927 študiral na ljubljanski univerzi slovenski jezik s književnostjo (A), zgodovino primerjalne književnosti (B) in nemški jezik (C). Doktorski naslov si je pridobil leta 1938 z disertacijo Vrazova graška leta (1830—1838) (Lj. 1938). Objavil je še monografiji Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849) (Lj. 1939) in Rod in mladost Ivana Cankarja (Lj. 1947) ter vrsto razprav iz skoraj vseh obdobij slovenske književnosti. Kot izredni profesor za slovensko književnost na Filozofski fakulteti v Skopju (1947—1949) je pripravil tudi antologijo Makedonska poezija (Lj. 1948). Ker je leta svoje zrele znanstvene dejavnosti preživel v Zagrebu, kjer je kot redni profesor slovenske književnosti predaval tudi polnih petindvajset let na univerzi, smo za jubilejni prispevek naprosili njegovo tamkajšnjo učenko. Nekdanjemu sodelavcu našega časopisa in častnemu članu Slavističnega društva Slovenije čestitamo ob življenjskem jubileju in mu želimo še plodno znanstveno dejavnost.

Uredniki

Ker bi oris literarnozgodovinskega, literarnoteoretskega in kulturnopolitičnega delovanja profesorja Frana Petreta presegal moje možnosti in zmožnosti in ker bodo o tem verjetno pisali bolj poklicani, se bom kot njegova nekdanja študentka omejila le na kratek pregled njegove pedagoške dejavnosti. Ta je nedvomno tako pomembna, da bi že sama lahko izpolnila celo življenje, saj je profesor Petrè odločilno sooblikoval pedagoško in znanstveno življenje tako na skopski kot na zagrebški univerzi. Kajti F. Petrè ni značaj, ki bi se hotel omejevati le na poučevanje slovenistike, temveč človek, ki se je vseskozi aktivno udeleževal tudi na znanstveno-organizacijskem področju.

Znanstveni in človeški profil F. Petreta se je izoblikoval že v predvojnih in vojnih letih: široko komparativistično osnovo svoje znanstvene usmerjenosti si je pridobil s študijem v Ljubljani, v Parizu pri Carreju ter v Pragi pri Pražaku; Horáku in Mukařovskemu; človeško ga je oblikovalo predvsem njegovo široko znanstveno, publicistično, kulturno in politično delovanje, ki ga je neusmiljeno prekinila vojna in z njo bridka leta v koncentracijskem taborišču.

Ko se je leta 1946 ustanovljala nova univerza in filozofska fakulteta v Skopju, je rabila ljudi, ki bi ji bili pripravljene oddati vse svoje moči. S profesorjem Petretom je takega človeka in pedagoga nedvomno našla, in to v času, ko marsikateri slovenist ne bi hotel iti iz središča (saj še danes neradi gredo). Tu je prišel do veljave tudi izreden Petretov talent za vprašanja gradnje in arhitekture. V treh letih, ko je bil prodekan filozofske fakultete v Skopju, si je pridobil številne zasluge za izgradnjo tega za makedonsko kulturo nadvse pomembnega projekta, saj je precejšnji del organizacije zidave nove stavbe njegovo delo. Kot predstojnik katedre za slovanske jezike in književnosti pa je organiziral ta oddelek in njegovo knjižnico in je tako bistveno pripomogel k formiranju današnje skopske slavistike.

Največ svojih sil in svojega dela pa je profesor Petrè posvetil zagrebški filozofski fakulteti, kjer je bil petindvajset let (1950—1974/75) predstojnik katedre za slovenski jezik in književnost. In spet je bil prav profesor Petrè tisti, ki je zagotovil sredstva in organiziral zidavo nove stavbe fakultete. Škoda le, da njegovi nasledniki niso nadaljevali in do konca uresničili zamisli njegove »znanstvene magistrale«. Organizacijsko spretnost pa je pokazal tudi v kadrovskih vprašanjih. V letu 1957/58, ko je bil dekan filozofske

fakultete, se mu je posrečilo nekaj, kar je v vsej dolgi zgodovini zagrebške univerze domala brez primere, namreč pridobiti kar trintrideset novih delovnih mest v času enega šolskega leta. Marsikdo, ki je bil tega leta nastavljen, spada danes med vodilne strokovnjake zagrebške univerze.

Ker je bil profesor Petreč precej časa edini redni profesor na Oddelku za jugoslovanske književnosti, je poleg rednega dela pri svoji katedri sprejemal še vse diplomske izpite s področja jugoslovanskih književnosti. Kakšno fizično in psihično obremenitev to pomeni, si lahko predstavljamo šele, ko si predočimo, da šteje vsak letnik jugoslavistov na zagrebški univerzi v povprečju sto študentov.

Tudi podiplomski študij na zagrebški filozofski fakulteti je najtesneje povezan z imenom profesorja Petreta, saj ga je prav on organiziral in bil skozi šest let njegov vodja.

Toda kljub vsej prizadevnosti in osebnemu angažmanu je v Zagrebu moral doživeti tudi prenekatero razočaranje. Gotovo ga je kot strokovnjaka in človeka najbolj prizadelo to, da so skrčili v učnem načrtu oddelka za jugoslovanske književnosti obvezna predavanja slovenistike s 5 na 3 semestre, ter okoliščine, ki mu niso dopuščale, da bi predaval v slovenščini.

Za časa svojega zagrebškega delovanja je z Zdenkom Škrebom dal tudi pobudo za formiranje tako imenovane zagrebške literarnozgodovinske šole, s katero je zagrebška slavistika dosegla evropski pomen. V ta okvir spada ustanovitev Sekcije za literarno teorijo pri Hrvatskem filološkem društvu in izdajanje časopisa *Umjetnost riječi* (Zgb. 1957—), ki ga še danes soureja. Skupno z Zdenkom Škrebom je bil tudi urednik zbornika *Uvod u književnost* (Zgb. 1961, 1969²), ki ni samo ena zgodnjih publikacij zagrebške šole, marveč je bil tudi eden najboljših priložnikov za teorijo književnosti, ki smo ga tedaj dobili študentje v roke.

Toda kljub taki organizacijski obremenjenosti je profesor Petreč vedno našel dovolj časa za svoje študente. S svojim temeljitim teoretičnim znanjem nam ni posredoval samo slovenske književnosti, ampak je primerjalno zajel tudi vse tokove evropske književnosti in tako zapolnjeval vrzeli, ki so sicer v našem študiju ostale še odprte. Na njegovih predavanjih smo torej dobili popoln pregled slovenske literature v evropskem okviru, teoretične osnove in praktične napotke za samostojno znanstveno-raziskovalno delo. Poleg vsebinske pa je privlačevala tudi jezikovna plat profesorjevih predavanj.

Oblikovana v lepem, poetičnem jeziku so bila svojevrstni in osebni izraz njegove ljubezni do predmeta in do študentov. Med najlepša doživetja vsekakor spadajo predavanja o moderni in o ekspresionizmu, v katerih nam je posredoval specialno znanje, s katerim se je uvrstil med evropske strokovnjake za te literarne pojave. Seminarji so bili za nas vedno mala šola analize literarnega dela. Nepozabni nam bodo ostali seminarji o Sonetih nesreče, o Gogi in o Cankarju, in marsikateri stavek, ki smo si ga zapisali, bomo spet in spet prebrali kot srednješolski profesorji, kritiki, novinarji, znanstveni in kulturni delavci. Velika pomoč pri našem študiju je bila dobro opremljena slovenistična knjižnica, ki jo je z vso prizadevnostjo dopolnjeval.

Za zagrebško fakulteto, predvsem za njeno slovenistiko, je odhod profesorja Petreta velika izguba, saj z njim odhaja poslednji aktivni slovensko govoreči slovenist. Situacijo, ki je po Petretovem odhodu nastala na zagrebški univerzi, je dobro orisal eden najpomembnejših bivših sodelavcev profesorja Petreta, Jože Toporišič, ko je med drugim zapisal: »...lektorja smo dali Sarajevu in Zadru, ponujali pa Zagrebu, ki je potem našel po našem neustrezno 'rešitev'« (NR XXIV, šte. 19).

S hvaležnostjo se vsi nekdanji študentje spominjamo profesorja Petreta ob njegovem jubileju in mu želimo, da sedaj, ko se je vrnil spet v središče slovenskega kulturnega prostora, uresniči obilo svojih delovnih načrtov in objavi vrsto stvari, ki smo jih doslej poznali le kot njegovi študentje. Škoda bi bilo, če zaradi dosedanje pedagoške prezaposlenosti njegova dognanja ne bi postala dostopna slovenskemu in evropskemu znanstvenemu svetu.

Božica Kiličić
Zagreb

VZORNA PEDAGOŠKA DELAVKA

(Zapis ob sedemdesetletnici prof. Vlaste Tomiňšek)

Naše strokovne revije, ki je njihova glavna naloga seveda pospeševanje razvoja znanosti in propagiranje njenih dosežkov, skorajda praviloma zapostavljajo v verigi *znanstvenik — raziskava — sprejemnik* tisti vezni člen, ki mu pravimo *pedagoški delavec*. Tako zapostavljanje je v našem »computerskem« stoletju morda »razumljivo« — najrazličnejši aparati nam posredujejo vedno pogosteje in vedno bolj »perfektibilno« programirano vedno večje število informacij — ni pa opravičljivo — človek je še vedno ustvarjalec in gospodar aparatov, ti pa niso namenjeni sami sebi, marveč materialnemu in duhovnemu napredku človeka in človeške družbe — in še v tem procesu ne morejo niti misliti namesto človeka niti ustvarjati živ dialog med posrednikom znanja in njegovim sprejemnikom — ne morejo nadomestiti »sokratske babice«, ki bi znala na ustrezen metodološki in didaktičen način razširjati obzorja svojim stroki različno naklonjenim učencem. — Pravo življenje znanstvenih dosežkov v kar se da širokih krogih človeške družbe zagotavljajo še vedno pedagogi, ki znajo povezati interes za stroko z interesom za potrebe in posebnosti uporabnikov stroke. Prof. Vlasta Tomiňšek (rojena 22. oktobra 1906 v Ljubljani) je pri svojem dolgoletnem pedagoškem in strokovnem delu znala oboje združevati v harmonično in učinkovito celoto.

V letih priprave za svoj življenjski poklic se je že v gimnazijskih klopek z vso vnemo predala študiju humanističnih predmetov. Po maturi na ljubljanski drugi državni gimnaziji leta 1925 se je vpisala na ljubljansko univerzo in svoje zanimanje za človekovo duhovno ustvarjanje osredotočila na študij jezikoslovja in literarnih ved; vpisala je francoščino, primerjalno književnost in slovensko književnost. Diplomirala je jeseni leta 1929. Toda znanja in razgledov za izredno radovedno in vitalno Vlasto Tomiňšek ni bilo nikoli dovolj: leta 1930 je opravila dodatni izpit iz slovenskega jezika, leta 1941 iz italijanskega, potem strokovni izpit iz ruščine (l. 1946) in nazadnje še dodatni A-diplomski izpit iz ruskega jezika in književnosti (februarja 1952) — vse na ljubljanski univerzi. Svoje znanje je izpopolnjevala tudi v tujini, v zimskem semestru akademskega leta 1929/30 je bila na specializaciji v Parizu. Prof. V. Tomiňšek se je tako izoblikovala v celovito romanistinjo in slavistinjo, ki svoje izjemno široke strokovne izobraženosti ni dokazovala samo z izpiti na univerzi, ampak predvsem pri svojem delu z dijaki in študenti.

Službo je nastopila kot suplentka na gimnaziji v Kočevju (l. 1930), po opravljenem profsorskem izpitu (1933) je bila leta 1935 premeščena na drugo realno gimnazijo v Ljubljano, potem je poučevala na ljubljanski klasični gimnaziji v letih od 1937 do 1943, ko je bila zaradi sodelovanja z Osvobodilno fronto odpuščena iz službe. Na isti šoli je ponovno poučevala od jeseni 1944 do jeseni 1947, ko je bila nastavljena za rednega profesorja na ljubljanski Višji pedagoški šoli, kjer je predavala ruski jezik do leta 1952. Leta 1952 je bil pouk ruščine na ljubljanski VPS ukinjen in prof. V. Tomiňšek se je vrnila v srednjo šolo. Moderne evropske jezike je poučevala najprej na ljubljanski gimnaziji na Rakovniku in potem na ljubljanskem učiteljsčju — do svoje prve upokojitve leta 1963. Toda od šole se ni mogla ločiti, ali bolje rečeno — niso ji dovolili, da bi se ločila zaradi njenih izjemnih pedagoških sposobnosti. Tako jo v šestdesetih letih najdemo naprej kot honorarno predavateljico za moderne jezike na Visoki šoli za telesno vzgojo in po ponovni uvedbi ruščine kot honorarno predavateljico na VPS. Leta 1964 se prof. V. Tomiňšek reaktivira in po krajšem honorarnem delovanju postane redni lektor za ruski jezik na ljubljanski filozofski fakulteti. V zasluženi pokoj je stopila (drugič!) šele jeseni 1973.

Že samo naštevanje podatkov opozarja na razgibano nevsakdanje pedagoško delovanje jubilantke na različnih stopnjah in oblikah šolstva ter na različnih področjih — moderni zahodnoevropski jeziki in ruščina. Toda sami podatki ne povedo dovolj. Ne povedo npr., da jubilantka svoje znanje ni posredovala samo dijakom in študentom, marveč tudi svojim kolegom: na ljubljanski klasični gimnaziji je vodila ruski tečaj za kolege-profesorje, na filozofski fakulteti pa je nekatere svoje mlajše kolege-slaviste uvajala v svet francoskega jezika. — Iz kompleksnega delovanja jubilantke je zato kar težko izdvojiti tisto področje, ki naj bi se mu jubilantka najintenzivneje posvetila in na

katerem naj bi dosegla tudi največje uspehe. Vendar se nam zdi, da ne bomo pogrešili, če bomo v tem kratkem zapisu izdvojili njeno delovanje na rusističnem področju. Več vzrokov nas sili k temu. Najprej je tu dejstvo, da se je jubilatka posvetila učenju ruščine med drugo svetovno vojno, ko je kot zavzet pristaš našega osvobodilnega boja tudi na ta način izrazila svoj odpor proti okupatorju. Potem so še druga dejstva, ki jih moramo upoštevati. Jubilatka je v vsem povojnem obdobju bila kot predavateljica in članica odbora Društva za moderne jezike med najaktivnejšimi poborniki za *realno* upoštevane ruščine pri pouku tujih jezikov na naših šolah. Poleg profesorjev Francke Tomšič, Janeza Severja, Mateja Rodeta, Franca Jakopina, dr. Vere Brnčič, Janeza Zora in še nekaterih si je tudi jubilatka z neposrednim pedagoškim delom in posrednim strokovnim delom v šoli in v delovanju slovenskega rusističnega krožka pridobila izjemne zasluge za strokovno kvalitetnejši pouk ruščine na naših šolah. Sad tega prizadevanja je tudi prvi del učbenika *Ruska jezikovna vadnica* (prvi del za prvi in drugi razred gimnazije je izšel leta 1972).

Prof. Vlasti Tomišek se njeni nekdanji učenci ob jubileju iskreno zahvaljujemo za ves njen trud in razumevanje in ji želimo poleg zdravja, čimprejšnjega izida drugega dela njenega učbenika še to, da bi od družbe, ki v njej živi, bila vsaj deloma deležna tistega izjemnega razumevanja za sočloveka, ki ga je »naša Vlasta« izkazovala vedno in povsod.

Aleksander Skaza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Slovenščina v javni rabi

ŠE O ANGLEŠKI TUJKI »SHOW« V SLOVENŠČINI

Z velikim zanimanjem sem brala vprašanje tov. Draga Gumzeja iz Maribora »Ali bo slovenščina izginila« in odgovor dr. Brede Pogorelec o angleški tujki »show« v slovenščini v 5. številki lanskega letnika revije JiS.

Ne bom razpravljala o tem, ali je ta tujka slovenščini potrebna. Ali se bo beseda obdržala v slovenščini ali ne, bo pokazal čas, kot pravi že dr. Pogorelčeva. Tudi ne bom razpravljala o tem, kako naj se »show« v slovenščini piše. Zanima me le problem izgovarjave te besede v stranskih sklonih.

Vprašanje [šou, šou-a] je prišlo z ozemlja, ki je na robu narečij, ki ne poznajo dvoustniškega nezložnega [ʏ]. Črka »v« pomeni tu zveneč ali nezveneč zobnoustničen pripornik, kot na pr. v rov, rova [ro:f, ro:va]. Zato mora izgovarjava [šou, šoua] zveneti še posebej tuje.

Po slovenski zborni izreki pri [ʏ] ne gre za nov glas (rov, »show« [roʏ, šou]), pač pa pri izgovarjavi [šoua] v nasprotju z [rɔ:va] za že znan glas v novem položaju, v položaju pred samoglasnikom. Pred samoglasnikom le predlog »v« lahko izgovarjamo kot [ʏ].

Zanimalo me je, kako močno vpliva analogija z [roʏ — rɔ:va] na sklanjatev besede »show« [šou]. Zato sem anketirala nekaj študentov Pedagoške akademije v Ljubljani, kako bi sklanjali besedo [šou] v slovenščini. Besedilo ankete se je glasilo takole:

»V slovenščini se je začela uporabljati angleška beseda »show« namesto slovenske besede nastop, igra.

V slovenščini bi to besedo izgovorili [šou] — oklepaj pomeni, da besedo tako izgovarjamo.

Nadomesti v obeh stavkih besedo »nastop« z angleškim »show« v pravilnem sklonu. Napiši v prazni oklepaj *izgovarjavo besede*, ne pisavo; napiši, kako bi ti to besedo izgovarjal:

O tem nastopu [] se bo še govorilo.

Takega nastopa [] pa še ne!

Narečje katerega kraja govoriš doma?

Ali si se v osnovni ali srednji šoli učil angleščine?

Ali študiraš na Pedagoški akademiji slovenščino?«

Zadnja tri vprašanja sem dodala, ker me je zanimalo, če se bodo refleksi ljudi, ki so pod vplivom istega ali podobnega narečja, ujemali, nadalje koliko vpliva učenje angleščine na slovenski izgovor, in če ima večja jezikoslovna osveščenost študentov slovenistike kakšen vpliv na njihovo izgovarjavo.

Ugotovila sem, da je anketiranje izgovarjave zelo občutljiva zadeva. Na podlagi pismene ankete je možno ugotoviti izgovor le, če so anketirani fonetsko izobraženi, če dejansko ločijo med pravopisom in fonetsko transkripcijo, sicer je treba vsakega anketiranega izprašati ustno na štiri oči, tako da ni naslednji pod vplivom odgovora, ki ga je slišal od svojega predhodnika. Tako anketo bi težje izvedla v večjem obsegu.

Čeprav sem izključila vse študente angleščine na PA že načeloma, je dandanes med našo mladino težko najti take, ki se ne bi bili kdaj v življenju učili angleščine. Zato se bom v svoji analizi ankete omejila na 25 študentov nemščine¹, in to iz dveh razlogov: 1) ker je v tej skupini največ takih, ki se niso nikdar učili angleščine in 2) ker so zaradi študija nemške fonetike posebej fonetsko osveščeni in dobro ločijo med pravopisom in fonetsko transkripcijo.

Rodilnik izgovarja 9 študentov zobnoustnično, torej izgovarjajo [v] [šova]², 15 pa ne izgovarja zobnoustničnika. Zapisali so [šoua] ali [šoa]. Eden se ni mogel odločiti in je zapisal obe obliki [šova] in [šoua].

Mestnik izgovarja 12 študentov zobnoustnično [v] [šovu], 11 ne. Ti so zapisali [šouu] ali [šou]. Eden je zapisal obe obliki: [šovu] in [šouu], eden pa [šooju]. Iz tega je razvidno da 3 torej mislijo, da izgovarjajo mestnik, oziroma dajalnik [šovu], rodilnik pa [šoua]. Človek bi zaradi morebitnega prilikovanja [v] pred [u] pričakoval prej narobe: več u-jev pred [u] kot pred [a]. Ta zapis z [v] pred [u] je možno razlagati tudi kot odpor Slovencev proti pisanju dveh u-jev, ker take zveze ni vaje pisati. Od 52 paradig jih je torej 23 zobnoustničnih, 29 pa ne.

Zastopana so bila naslednja narečja, ki jih navajam po njihovi številčnosti: dolensko, gorenjsko, štajersko, prekmursko, belokranjsko, zasavsko ter en primerek srbohrvatskega ijekavskega narečja. V nobenem teh narečij ni prevladoval en sam refleks.

Od teh 25 študentov se jih je 5 v šoli učilo angleščine, na PA pa 3 izmed njih študirajo poleg nemščine tudi slovenščino. Od teh 5 le eden (ki je hkrati slovenist) izgovarja zobnoustnični [v], ostali pa ne.

Od 25 študentov nemščine jih 13 študira slovenščino kot drugi predmet. Od 27 oblik, kolikor jih je teh 13 študentov zapisalo, ima 12 oblik zobnoustničnik. Razmerje med [v] — [ʋ] je isto kot pri neslovenistih.

Glede na majhno število anketiranih so ti rezultati samo orientacijski. Kažejo, da približno prav toliko Slovencev sklanja [šou, šova, šovu] kot [šouʋ, šoua, šouu], da je torej za polovico Slovencev dvoustnična izgovarjava v tem primeru bolj spontana kot zobnoustnična.

Zakaj tako?

Roman Jakobson pravi načelno o izgovarjavi tujih besed: »La langue n'accepte des éléments de structure étrangers que quand ils correspondent à ses tendances de déve-

¹ Prof. Renčljevi se zahvalim za prijaznost, da mi je omogočila izvesti anketo med njenimi študenti.

² Študenti niso v transkripciji označevali dolžine in kvalitete o-jev.

loppement. Par conséquent l'importation d'éléments de vocabulaire ne peut pas être une force motrice du développement phonologique, ...»³

Pred njim se je v istem smislu izrazil že E. Sapir, za njim pa U. Weinreich, A. Martinet in R. Filipović.

Da številni Slovenci v-ja niti pred samoglasniki ne izgovarjajo kot zobnoustnični pripornik, je ugotovil že Fran Ramovš v svojem »Konzonantizmu« iz leta 1924, kjer pravi na strani 129: »V dialektih, ki močno vplivajo tudi na zborni izreko inteligentā, je izgovor v kot labiodentalnega spiranta precej redek; ves zapad (Gorenjsko, Goriško, Koroško) ima vsaj pred velarnimi vokali nezaokroženi bilabialni w.« Franc Bezljaj je ugotovil isto v svojem »Orisu slovenskega knjižnega izgovora« iz leta 1939.

»V« izgovarjamo vedno izrazito zobnoustnično in priporniško na vsem slovenskem ozemlju le, kadar je nastal po prilikovanju po zvonečnosti iz f-ja, kot npr. v: grof gre. Sicer pa se izgovarja kot zobnoustnični pripornik samo tam, kjer ne poznajo končnega ali pedsoglasniškega [ɥ], t. j. na vzhodnem Štajerskem, v Prekmurju in deloma v Beli krajini.

V zahodni in severni Sloveniji se izgovarja »v« pred samoglasniki ali kot dvoustniški nezložni mehkonebni u z rahlo zakrožitvijo ustnic [ɥ] ali kot dvoustniški pripornik brez zaokrožitve ustnic [w] ali pa v bolj izobraženi govorici kot zobnoustnični trajnik brez pripore, aproksimant [ɥ]*. Na ostalem ozemlju, razen severovzhoda in jugovzhoda, pa ga izgovarjamo ponavadi kot [v]. Zobnoustnični pripornik [v] izgovarjamo le v izrazito skrbni govorici zborne izreke, splošno pogovorno pa ne. Ustnice so pri vseh treh glasovih [ɥ], [w] in [v] nenapete in se ne dotikajo zob. [ɥ] se loči od ostalih dveh predvsem po svoji akustični u-jevski obarvanosti: zadnji del jezika je dvignjen proti mehkeemu nebu in ustnice so narahlo zaokrožene. Pri [w] in [v] ima jezik lego naslednjega samoglasnika. Razmak med ustnicama je pri [ɥ] nekoliko večji kot pri [w] in ustnice so narahlo zaokrožene. Pri [w] se ustnici približujeta druga drugi, tako da govorimo o pripori, pri [v] pa sta ustnici v obeh kotih lahko za spoznanje stegnjeni, spodnja ustnica se približuje zgornjim zobem, vendar ne toliko, da bi prišlo do prave pripore.

Fonetično bi torej splošno pogovorno varianto rov, rova, rovu zapisali takole:

imenovalnik [rɔɥ]

rodilnik [rɔ:ɥa] z zlogovno mejo [rɔ:-ɥa]

dajalnik [rɔ:ɥu] z zlogovno mejo [rɔ:-ɥu], pravzaprav pred [u]

[rɔ:ɥu], ker ima jezik že lego naslednjega samoglasnika.

V čem se potemtakem v tem sklopu še ločita izgovarjavi slovenske besede [rɔ:ɥu] in iz angleščine prevzete [ʃɔɥu], ki jo občutimo kot tujo? Samo v občutku zlogovne meje za ɥ-jem [ʃɔɥ-u] in v zvezi s tem v nevtralizaciji kvalitete predhodnega samoglasnika. Drugi razlog za izgovor ɥ-ja je prav v zlogovni meji. Kaže, da pri anketiranih z izgovorno varianto [ɥ] dejstvo, da sledi glas samoglasniku v istem zlogu, psihološko prevladuje nad dejstvom, da stoji ta glas hkrati pred samoglasnikom.

Vendar bi Anglež ali Amerikanec naš [ʃɔɥ] že v imenovalniku, kjer beseda nima slovenskih obrazil, verjetno težko istovetel s svojim [ʃəu, ʃou]. Ne glede na to, da je prvi del diftonga v standardni britanski angleščini drugačen od slovenskega, je glavna razlika predvsem v drugačnem ritmu slovenskega in angleškega diftonga. Tukaj so Jakobsonove »razvojne tendence« v angleščini in slovenščini povsem drugačne. Slovenski [ʃɔɥ] ni več angleški, tudi pri izgovorni varianti [ʃɔɥ — ʃɔɥa] ne.

Tatjana Srebot
Pedagoška akademija v Ljubljani

³ Jezik sprejme elemente tujih struktur samo takrat, kadar ustrezajo njegovim razvojnim tendencam. Zato ne more biti uvajanje besednih elementov gonila sila fonološkega razvoja ...» Jakobson, R.: Sur la théorie des affinités phonologiques entre les langues. Izšlo v: Trubetzkoy, N. S.: Principes de Phonologie, Paris 1949, annexe IV, s. 359.

* Moj članek o v-ju v JiS 19 (1973-74)3, s. 91.

O PRISPEVKU SLAVISTOV V NOB

(Ob zborovanju slavistov v Postojni 4. oktobra 1975)

Tovarišice in tovariši, zgodovina Slovanskega seminarja in usoda nekaterih predvojnih študentov je brzkone znana le redkim iz mlajše generacije: tistim, ki so se za to posebej zanimali, ki so morda prenašali ustno izročilo od generacije do generacije, znana pa je nekoliko tudi iz literature, spominov in zapiskov, ki so bili objavljeni v zbornikih, kot na pr. Ljubljana v ilegali, Viharni časi in drugod.

Študentje slovenskega jezika in literature so bili vselej že po naravi svojega študija tesno povezani z usodo svojega naroda in vsakovrstnim političnim dogajanjem, ki je že v letih 1939, 1940 in 1941 zaostriilo eno samo do skrajnosti preprosto vprašanje: ali smo narod, enakopraven drugim, velikim in majhnim — in če smo, ali bomo preživeli vihar?

Vprašanje zveni danes absurdno in celo smešno — a takrat ni bilo takšno. Če te je kdo — bruca — vprašal, kaj študiraš in si rekel, da slavistiko, si prav pogosto naletel na posmeh. V okviru tedanje situacije ni imel ta seminar in ta stroka prav nobene perspektive. Ne samo da za diplomante ni bilo prav nobenih prostih delovnih mest — ogrožene so bile celo službe starejših. V poldrugem letu pred okupacijo, ko je Hitler po vrsti podiral Češkoslovaško, Poljsko, Belgijo, Francijo, Holandsko, Dansko, Norveško, Madžarsko, Romunijo, Bolgarijo, Grčijo — je vladala pri nas tesnoba. Sovražnik nas je obkoljeval. Vedeli smo, da se odločilni trenutek bliža tudi nam. Mi pa, ki smo študirali staro-cerkevno slovanščino pri dr. Nahtigalu in poslušali njegova predavanja o slovanski filologiji v času Miklošiča in pri historični gramatiki in slovenskem akcentu dr. Ramovša, smo bili nemara vse bolj in bolj raztreseni — od daleč pa smo vendarle slutili, da je vse to — ta stara solidna slavistična učenost — z vsem tem bojnim hrupom okrog nas v nekakšni čudni, ne povsem razumljivi zvezi. Dr. Ocvirk nas je spravljal v zanos, ko nam je odkrival razburljivi svet zahodnoevropske poezije konec 19. stoletja. Navdušeno smo se učili ruščine in poslušali Preobraženskega, ki je govoril o Puškinu. Dr. France Kidrič je predaval starodavno komajda znano literaturo Keltov, Ircev, Škotov, Valežanov, Bretoncev, otoka Manx in Baskov. Primerjave s Slovenci ni bilo — a vse te literature smo vendarle doživljali obenem s študijem Trubarja, Linharta, Prešerna, Levstika, Cankarja — obenem z dolgo vrsto zajetnih letnikov Ljubljanskega zvona, Dominsveta, Sodobnosti in drugih revij, ki so bile na razpolago v seminarju. Visoki kupi teh letnikov so bili vedno na mizah najbolj marljivih. To je bila značilna slika takratnega seminarja — v stavbi današnje NUK. In začutili smo, da vendarle nismo tako zelo neboljani, da kot narod živimo in da moramo živeti.

V takratnem uradnem svetu, v dnevni tiskani besedi ni bilo zaupanja v prihodnost. Vladala je neka meglena brezbriznost in strankarska zagrizenost. In ko so po Vegovi in Gosposki ulici, po Kongresnem trgu in drugod zahrumeli italijanski tanki, ko so začele bahave parade in koncerti na konjih, ko je na vseh vogalih igrala Giovinezza, ko so tu vsak dan dvigali in snemali italijansko zastavo, zahtevali fašistični pozdrav, postavljali po mestu dvojezične napise z italijansčino na prvem mestu in ko sta tudi Slovenec in Jutro začela izhajati dvojezično — smo se mi vsemu temu posmehovali. Naš prezir je bil tako silovit, da je moč naraščala iz dneva v dan.

V času, ko so nekateri zdvomili v upravičenost obstoja slovenskega naroda, so v Slovanskem seminarju začele akcije — saj smo bili pripravljeni. Že nekaj let prej so na volitvah v odbor Slavističnega kluba zmagali levičarji. Ta odbor je prirejal predavanja in debate vsako nedeljo in tu smo premelevali sodobne literarne aktualnosti in vedno bolj je bilo čutiti vpliv prepovedanih komunističnih idej. Jesen 1941 — nekaj mesecev po okupaciji — je prinesla presenečenje: vpis na slavistiko je bil številen kot še nikoli prej. Kdor se je tedaj vpisal, je moral verjeti v neko drugačno prihodnost. Množica študentov je bila pred okupacijo politično fragmentirana: bili smo člani Slovenskega

kluba, ki je bil organizacija komunistov, potem so bili tu Zarjani, krščanski socialisti, neodvisni kulturni delavci, pa še druge organizacije in klubi, napredni in nazadnjaški, liberalni in klerikalni, nacionalistični in rojalistični. A tisto jesen smo uspeli ves seminar organizirati v OF, vsakomur smo pretehtali dušo, vsakomur naložili nalogo, vse povezali s tajnimi vezmi. Razblinila se je tradicionalna politična fragmentacija, nastopil je čas enotne volje in akcije. Prihajali so letaki, Slovenski poročevalec, nekaj letakov smo tudi sami napisali, razmnožili, raztrosili. Zbirali smo denar, sanitetni material, obleke, pisali parole na zid, trgali okupatorjeve plakate itd.

Nekoč so pri takšni akciji Italijani aretirali neko študentko in v zaporu je padla v roke — Gestapu. A že so delovale ilegalne povezave z zapori, v seminarju smo skuhali velikansko intrigo, uskladili njen zagovor z našim pričevanjem, da je šlo le za ljubezensko zgodbo in — čudo prečudno — prepričali smo Gestapo, da so Italijani udarili v prazno. Izpustili so jo. In še marsikaj drugega.

Seminar je postal živahen kot še nikoli v svoji zgodovini. V zajetnih kompletih so bili skriti Poročevalci in po tajnih poteh smo prinašali in odnašali orožje. Tu, v tem seminarju, nekaj korakov od pisarne Gufa (Gioventù universitaria fascista), je bilo zbirališče in izhodišče številnih akcij. Sem so prihajali poleg slavistov tudi študentje drugih oddelkov, romanisti, matematiki, juristi, tehniki, celo medicinci.

V času, ko so Nemci obkolili Leningrad, oblegali Moskvo in plezali na Kavkaz, je bila v tem seminarju jasna vizija drugačne prihodnosti: nismo bili na tleh kot je bila na tleh vsa Evropa, obupa ni bilo, borbeni duh je bil več kot samo optimizem: mislili smo na to, da bo zdaj zdaj zdaj napočil čas, ko bomo osvobodili ne le Ljubljano in Gorenjsko in Štajersko, temveč tudi Koroško in Primorsko, Rezijo in Benečijo, Trst in Gorico in Rabske Slovence. Z organizirano in minuciozno znanstveno akcijo se je tu pripravljala tudi dokumentacija naših nacionalnih meja. Bila je to velika vizija, ki je preseгла zgodovinske okvire.

Oborožene akcije, ki so izšle iz tega seminarja, so danes v glavnem popisane — čeprav nikakor ne vse. Niso povsem jasne in raziskane okoliščine, v katerih so padli nekateri naši tovariši. In padlo jih je precej.

In povedati je treba, da akcija zapisovanja vseh teh dogodkov nikakor ni začela takoj po vojni, ko je bil spomin še svež in bolj natančen, temveč šele nekako petnajst let pozneje. Pravih zgodovinskih dokumentov iz razumljivih vzrokov ni. Naš boj se je hitro spreminjal v legende.

Danes, skoraj petintrideset let pozneje, pa lahko nemara z bolj zrelim očesom obujemo spomin na vse tisto: na kovanje atentatov, na zamotano obveščevalno igro in protiigro, na intelektualni boj spletk in prevar, na pridobivanje orožja, razoroževanje vojakov in oficirjev, na uboj straže na Gregorčičevi cesti pred palačo samega Graziolija, na izpraznitev skladišča pušk financarjev na Bregu — in celo na naše aretacije, zapore, zaslizevanja, muke, internacije in končno partizanščino.

Bili smo samo delček Ljubljane, ki se je borila vsa, kolikor je je bilo in kakor je vedela in znala. In še to: v boj smo stopili brez zgodovinske tradicije, mi nismo Črnogorci ali Srbi ali Španci ali Francozi ali Mehikanci s stoletno tradicijo uporov in revolucij. Slovenska zgodovina in slovensko uporništvo je po tradiciji — samo literatura. Dedje in očetje nam niso predali nikakih sporočil ali navodil, kako se začne revolucija in vodi upor. Nobene nacionalne mitologije nimamo, ki bi nam vlivala takšno uporniško moč. Poznali smo dekabriste, francoske revolucije, brali smo Lenina, Zgodovino VKP(b) in Kreftovo Veliko puntarijo in še to in ono in seveda tiste temeljne točke OF. Bile so pobude — a podrobnih navodih, kako se revolucije lotiti — ni bilo. Pa smo vendarle začeli in oblike našega boja so bile izviren izum: vsepovsod prisotna država v državi, ilegalna oblast. Mislim, da je tu Ljubljana prednjačila — celo med jugoslovanskimi mesti.

Pri tem boju, pri teh — danes bi rekli »terorističnih akcijah« — slavisti nismo bili profesionalci. V vojaškem pogledu je bil naš prispevek nemara neznaten — a bil je. Borili smo se nekako amatersko (in kako naj bi se drugače?) in bolj kot posamezna dejanja, ki smo jih opravili z večjim ali manjšim uspehom, smo uživali v prepričanju, da smo

udeleženci velikih trenutkov zgodovine. Svoja lastna življenja in smrti smo doživljali kot nekakšno veličastno literaturo.

Osvooboditev nas ni ponovno združila, raztepli smo se na vse strani, vsak po svojih službah, funkcijah, opravkih in skrbih. Nismo se srečali niti toliko, da bi si sistematično osvežili spomine in si povedali tisto, kar si tedaj zaradi konspiracije nismo smeli. In tudi za danes nam ni uspelo sklicati vseh. Vsakdo po svoje doživlja svoje spomine. A najsvetlejši spomin iz vsega štiriletnega boja — pa vsaj za mene — ostane njen začetek v Slovanskem seminarju.

Boris Grabnar
Ljubljana

DVE DROBNI ARHIVSKI NAJDBI

Pol spominska, pol strokovna zapiska, od katerih prvi sicer ne sodi v slavistiko, smo prejeli šele po smrti njihovega pisca Etbina Bojca (22. okt. 1906 — 30. dec. 1975), ki bi letos obhajal sedemdesetletnico. Objavljamo ju kot spominsko oddolžitev slavistu srednješolskemu pedagogu, kulturnozgodovinskemu publicistu, izdajatelju Pregovorov in rekov na Slovenskem (Lj. 1974) in marljivemu zbiralcu arhivskih podatkov za zgodovino slovenskega šolstva.

Uredniki

1. Najstarejše (gosje) pero pri nas

Leta 1934 in 1935 sem bil kot brezposelen diplomirani filozof nastavljen v počitniških mesecih iz bednostnega sklada v arhivu Narodnega muzeja. Pod tedanjim ravnateljem dr. Malom in nadzorom šefa arhivskega oddelka dr. Rajkom Ložarjem sem dobil odkazano delo v arhivnici, kjer sem spoznal nekatere zgodovinske raziskovalce, ki so se zatekali po razne nasvete glede svojih posebnih področnih vprašanj: tako znani starinoslovec dr. Schmidt, prof. Šuklje, goriški publicist Gabršček, ornamentik prof. Karlovšek in drugi. Nekateri drugi so prišli pokazat razne najdene predmete, ki jih je dr. Ložar vse ocenil po vrednosti in dobi, v katero so spadali, in nekatere tudi sprejel, nekatere pa zavrnil.

Moje delo je bilo v prenavljanju starih kartotečnih napisov in listov bodisi na starih fasciklah, ki so bili razporejeni po navpičnih policah, bodisi v knjižnici, iz katere se spomnim predvsem dveh dogodkov, ki sta bila zame osebno pomembna. Nekega dne se je zglasil pri meni pok. podžupan ljubljanski prof. Jarc in mi sporočil, naj se zglašim v Zg. Šiški pri ravnatelju tamkajšnje Vodnikove šole (tedaj meščanske) Rudolfu Pečjaku zaradi možne nastavitve kot suplenta za slovenščino. Kljub mojemu veselju ni bilo iz tega nič. V tej arhivalni knjižnici sem moral vztrajati tudi nekaj časa v zimskih mesecih, ko sem se temeljito prehladil. Nekega dne me je začel mučiti glavobol in napisati sem moral kar tri zaporedne kartotečne lističe s potrebnimi oznakami, a brezuspešno. Zaradi telesne vročine nisem imel več potrebne pažnje in moral sem delo prekiniti. Potem sem prebolel hudo pljučnico pod zdravstvenim nadzorstvom dr. Kačarja. Šele tretji dan mi je vročina odnehala in čez kak mesec sem se spet lotil dela. Tokrat sem bil prideljen v hladnih kletnih prostorih prof. Žigonu, ki je pregledoval razne drobne, a pomembne predmete v glavnem narodopisnega značaja. Mednje je uvrstil tudi mojo slučajno najdbo — najstarejše gosje pero.

V arhivnici sem kako urico lahko namreč posvetil svojemu raziskovalnemu delu. To je bilo tedaj naše staro šolstvo. Ko so nekega dne prinesli iz banske palače stare davčne in druge knjige, sem brskal po njih za podatki in jih tudi nekaj zasledil in izpisal. Nenadno sem odprl tako staro knjigo, hlastajoč za šolskimi podatki, kar so se mi listi sami odprli in v kotu je zablestelo sprešano belkasto gosje pero, ki ga je bržčas pustil davčni pisar, ko je zaključil svoje sezname in knjigo uvrstil med arhiv. Pogledal sem na letnico spredaj in spominjam se, da je šlo za dobo nekako 1767—1777. Takoj sem se zavedel, da je to lahko najstarejše naše gosje pero, ker sem že prej opazil, da je dosedanje najstarejše pero v muzeju iz leta 1810, ko je maršal Marmont podpisal z njim pogodbo o

ilirskih provincah francoske zasedbe. Gre torej za približno 50 let starejše gosje pero, ki resda ni tako znamenito, a starejše je le.

Takoj sem poklical šefa dr. Ložarja in ga kratko opozoril na to drobno najdbo. Pero je še kar dobro pisalo. Hitro se je obrnil in mi prinesel podolgovato papirnato vrečko, v katero sem potem spravil — približno dva decimetra dolgo — gosje pero, potem ko sem kar z njim napisal na vrečko kratke podatke s pripisom, da poklanjam to pero bodočemu slovenskemu šolskemu muzeju, ki smo ga tedaj pripravljali, oziroma oživljali in sem tudi sam o njegovi potrebi tedaj napisal sestavek, ki ga je kasnejši njegov ravnatelj Fr. Ostanek tudi omenil in zabeležil.

2. Rojstni kraj ljudskega pesnika Andreja Kančnika je Podčetrtek

V času naše brezposelnosti smo se nekateri: Vojko Jagodič, tedaj diplomirani učitelj, Vinko Brumen, tedanj diplomirani pedagog, Potočnik, diplomirani pedagog, učitelj Petrovec in jaz zavzemali, da po svojih močeh pripomoremo do podrobnejše obdelave zgodovine slovenskega šolstva. Jaz sem imel v tem lep zgled v nekdanjem šolskem nadzorniku pok. Josipu Novaku, ki je stanoval v Vižmarjih in ki je pridno zbral in uredil biografije starih učiteljev in šolnikov na ozemlju predvojne Kranjske (sedaj v arhivu NUK-a, izhaja z mojim prispevkom za slovensko Štajersko skupaj v Glasniku SDD, prej pa v Novi poti do črke K in bodo izhajale še nekaj let — ob 200-letnici terezijanskega šolstva). Ostal sem svoji vnemi in zavzetosti za to šolsko zgodovinsko delo zvest vse od leta 1932, ko smo se zanj odločili. Ko sem bil tedaj za eno leto zaposlen zasebno v Mariboru, sem se tam seznanil s tedanjim knjižničarjem prof. Jankom Glaserjem, ki sem mu tudi zaupal, da nameravam v Gradec in na Dunaj študirat naše šolske arhive. Takoj mi je napisal priporočilno pismo za ravnatelja tamkajšnjega gubernialnega arhiva dr. J. Popelko in za Dunaj. Tako mi je to pot ugladil in poslej nisem odnehal od tega obsežnega dela, da sem vse tamkajšnje fascikle in šolske akte pregledal in tudi izpisal. Nekaj časa sem pozneje dobival te fascikle celo na Narodni muzej (dr. Mala) — vse do vojne, ki mi je to delo za poldrugo desetletje pretrgala. Šele od 1958. leta sem lahko to že pretežno pregledano delo nadaljeval in leta 1960 tudi zaključil.

Ker je bila moja prošnja za zadevno podporo — kot sem jo pred to vojno užival iz bednostnega sklada — odbita, češ da zdaj tako prepisovanje ni več potrebno, ker je možno vse važnejše preslikati z modernimi sredstvi, sem se moral z lastnimi sredstvi napotiti ponovno v Gradec, kjer sem po nekaj tednih dopoldanskega in popoldanskega dela v arhivu prekinil in spet naslednje leto nadaljeval in z izdatno pomočjo svoje dobre znanke iz šole dr. Ane Prijatelj, sedaj poročene Popovič, tudi zaključil. Tedaj sem se spomnil na pismo svojega kočevskega prijatelja prof. Jožeta Gregoriča, ki mi je sporočil, da piše razpravo o ljudskem pesniku Andreju Kančniku in naj poizkusim v graških arhivih najti rojstni kraj le-tega, saj je bil učitelj v Loki pri Zidanem mostu in pozneje v Kostanjevici, torej je verjetno, da je bil rojen kje na Spodnjem Štajerskem. Spomnil sem se, da sem imel že fascikel »LAACK« v rokah in tam tudi podpis nekega Kančnika kot učitelja. Bila je že pozna popoldanska ura 5, torej zadnja delovna ura, ko sem ponovno prosil za ta fascikel strežaja, da še kaj morda staknem in prepisem. K sreči je bil akt s prošnjo tega našega ljudskega pesnika in učitelja takoj med prvimi in mi ni bilo treba preveč iskati, saj sem zaradi časovne zagate postal že malo živčen. Začel sem naglo brati in hkrati že tudi prevajati iz nemščine prošnjo tega 'šolmoštra' Andreja Kančnika iz Dobropolj (Gutenfeld), kjer je bil takrat — 1807 — učitelj, potem ko je preko Blok pobegnil iz Velikih Lašč, kjer se obe zadolženi oblasti, ki sta tedaj oskrbovali šolo z drvni, — tako ortenburška (Orteneg) kot auersperška ali turjaška gosposčina — nista mogli zediniti bržčas, katera je na vrsti. Ni mogel učiti v mrazu in ob zanikrnih gmotnih pogojih in se je napotil v bližnje Dobropolje. Od tamkaj je potem prosil, da ga nameste v Loki pri Zidanem mostu, ker je ta kraj »blizu njegovemu rojstnemu kraju«, kjer se je bil naselil pred časom njegov oče. Ob branju tega stavka sem postal še bolj napet, zlasti še, ker je bil ta kraj v nemščini imenovan — Windischlandsberg, ki si ga nikakor nisem znal razložiti ne v graškem arhivu samem ne kasneje v ljubljanskem muzeju, kjer mi v arhivu službujoči prof. Stopar ni mogel nuditi pristojnega obojejezičnega krajevnega imenika. No, nazadnje sem tvegala še pogledati v stari Janežičev slovar (tiskan v Celovcu 1889), ki ga je bil predelal ljubljanski profesor Anton Bartel, potem ko sem se spomnil, da sem opazil zadaj tudi seznam nekaterih dru-

gih geografskih imen. Res sem na strani 839 tega, od očeta podedovanega slovarja, našel pod Windischlandsbergom — naš *Podčetrtek*.

Takoj sem odgovoril prijatelju Gregoriču, da sem našel rojstni kraj, ki se je zanj tako živo zanimal, ker ga je v našem SBL zaman iskal, saj tam piše o njem »rojen neznano-kje«. Hkrati sem to dobrodošlo slovstveno najdbo objavil v našem Prosvetnem delavcu, a kot mi je kasneje z začudenjem priznal prof. Gspan, tega v delavnici našega Slovenskega biografskega leksikona niti opazili niso (!).

Gregorič mi je kmalu sporočil, da se je med tem obrnil na Župnijski urad v Podčetrtku in da so mu priznali resničnost tega odkritja hkrati z nekoliko popravljenimi rojstnimi podatki od tistih v SBL in imena samega, ki se je — kot tudi podpis prosilca v aktu — tedaj glasil *K o nčnik* in ne *K a nčnik*, kakor so to pokvečili Nemci.

Da se na to odkritje ne pozabi v naši nagli sodobni kulturni dejavnosti, sem se odločil, da oboje ponovno pribijem in objavim.

Etbin Bojc

Ocene in poročila

Pomemben strokovni priročnik za bolj kompleksen pouk književnosti v osnovnih in srednjih šolah

Matjaž Kmecl: Mala literarna teorija. Priročnik za učitelje slovenščine na osnovnih in srednjih šolah. Izdal Zavod SR Slovenije za šolstvo. Založba Borec, Ljubljana 1976. 346 + (III) str.

Knjiga je namenjena predvsem šolski rabi, vendar njen avtor ne skriva, da je imel pri pisanju priročnika v mislih tudi širšo publiko, ki naj bi se s sistematičnim prebiranjem njegovega dela seznanila z osnovami literarne teorije, si tako izoblikovala temelj za neamatersko branje in dojemanje besedne umetnosti in morda tudi izhodišče za strokovno razpravljanje o njej. Kritični pristop k ocenjevanju tega dela bi zato moral biti vsestranski, poleg načelnih idejno-estetskih in ožjih strokovnih vprašanj bi se moral lotiti tudi metodične in didaktične organizacije posredovanja literarnoteoretskih problemov. Ker pa recenzent pozna širšo šolsko prakso samo posredno, se zadnjega sklopa vprašanj samo dotakne, pušča ga odprtega, hkrati pa vabi učitelje in profesorje-praktike, da se vključijo v razpravo o knjigi M. Kmecla in tako prispevajo tudi na ta način svoj delež k strokovnejšemu in bolj kompleksnemu poučevanju (slovenske) književnosti v naših osnovnih in srednjih šolah.

1

Za pravilno ali bolje rečeno čim bolj objektivno presojo idejne in strokovne vred-

nosti knjige M. Kmecla moramo upoštevati predvsem dve dejstvi:

1. precej nefunkcionalno, najpogosteje prakticistično vključenost (zastarele) literarne teorije v pouk književnosti na slovenskih šolah in
2. razmeroma kaotično situacijo na področju slovenske literarnoteoretske misli.

Pouk književnosti, ki naj bi bil osredotočen predvsem na obravnavo konkretnih besednih umetnin, poteka v naših šolah še vedno bolj ali manj na temelju binoma »vsebina in oblika«. Pri tem je ločevanje med pojmom navadno precej nejasno, za književnost specifična enotnost oblike in vsebine, ki zahteva obravnavanje literarne oblike kot vsebinske oblike in literarne vsebine kot zoblikovane vsebine, se navadno kar lepo ignorira. »Vsebina« in »oblika« se največkrat obravnavata izolirano. V ospredju je navadno analiza tim. »vsebine«, ki npr. na področju pripovedništva zajema fabulo, idejo, »psihološko« karakterizacijo literarnih likov pa še to ali ono sociološko in historično vprašanje. »Oblika« je navadno pastorka, obravnavajo jo kot nekakšno dodatno oznako besedne umetnine — v vrstnem, slogovnem, tu in tam tudi kompozicijskem pogledu. Dialektični odnos »vsebina ↔ oblika« je v naših šolah pogostoma neznan — posebno pri tistih učiteljih, ki se še vedno ravna po načelih quasi pozitivistične tradicije; ta ob historicismu premore samo še nekakšen intuitivizem in posredovanje osebnih impresij. — Še vedno veljavna *Besedna umet-*

nost (1958) Silve Trdinove, ki je doživela kar devet natisov, je kljub vsej svoji »sistematičnosti in uporabnosti« zgovoren plod takega stanja: — Besedna umetnina je v tem priročniku obravnavana statično, vprašanja poetike niso podana kot živ sistem znanstvene poetike, marveč bolj kot vsota opredelitev normativne poetike. V slovenski (šolski) poetiki zakoreninjena tradicija nemške klasicistične poetike in nemške klasične estetike v priročniku Silve Trdinove ni bila premagana in zato je bil ta priročnik že v letu prvega natisa zastarel.

Slovenskemu šolniku je poučevanje književnosti, posebno literarno-estetsko obravnavo konkretnih umetniških besedil, oteževalo tudi stanje domače literarnoestetske misli, ki je v zadnjih dveh desetletjih velikokrat precej hlastavo in nekritično sledila fenomenologiji in strukturalizmu. Takšna usmeritev dobršnega dela sodobne slovenske literarne vede je bila deloma celo koristna; v središče literarnoraziskovalne pozornosti je postavila besedno umetnino kot vrednost samo po sebi in tako opozorila na njeno specifiko. Toda bolj ali manj radikalna prekinitev predstavnikov te usmerjenosti s slovensko marksistično tradicijo in njihovo večkrat pomanjkljivo predznanje, ki npr. za kritično sprejemanje sicer plodne »tartujske šole« zahteva vsaj poznavanje osnov jezikoslovja, če že ne matematike, logike ipd., ter seveda tudi ustrezne predhodne tradicije (ruske »formalistične šole«, praškega lingvističnega krožka itd.), sta pripeljala do eklekticizma, plagiatorstva in drugih neljubih posledic. V sodobni slovenski publicistiki pa tudi v strokovnih in znanstvenih publikacijah so se začela križati, pogosto tudi mešati, različna pojmovanja značaja literarnega dela (npr. ingardensko pojmovanje intencionalno fiktivnega značaja literarnega dela z opojaškim čisto znakovnim pojmovanjem tega) in v zvezi s tem tudi različni nazori o nalogah literarne vede nasploh (npr. dehumanizacijske tendence francoskega strukturalizma, ki meni, da se mora literarna zgodovina ukvarjati z literarnimi funkcijami na črti *produkcija* — *komunikacija* — *konzumacija* in ne s posamezniki, ki so nosilci teh odnosov — z nazori »tartujske šole«, ki si prizadeva premagati enostranost svojih predhodnikov, razširiti področje funkcionalne poetike tako, da povezuje raziskavo umetniškega teksta z literarno zgodovino ter kulturološkimi raziskavami družbe in nacije). Situacijo v slovenski literarni vedi je po svoje zameglila

še posebej heideggerjanska hermenevtika, ki »biva na način biti bivajočega« in v mnogih primerih vodi v skrajni subjektivizem. Vse to je tudi pripeljalo do nastanka precej ezoteričnega, scientistično ali filozofsko obarvanega govora. Zaradi te ezoteričnosti se mnoge zanimive in tudi koristne raziskave tega dela slovenske literarne vede niso mogle ustvarjalno vključiti v pouk književnosti v sodobni slovenski šoli.

Marksizem, ki v sodobni slovenski literarni vedi znova dokaj uspešno prevzema vodilno vlogo, je razmeroma zgodaj reagiral na nemarksistične, deloma kar destruktivne pojave v slovenskem literarno-teoretskem dogajanju. Toda celovito je reagiral predvsem na področju literarne kritike in literarne zgodovine, manj na področju estetike in obče teorije umetnosti, le deloma na področju literarne teorije, najmanj v območju poetike. — Ta poseg slovenske marksistične misli je seveda izredno pozitivno vplival na idejnost pouka književnosti v naših šolah — toda na področju literarne teorije samo posredno: slovenski marksisti-strokovnjaki za književno teorijo v tridesetletnem povojnem obdobju niso napisali niti strokovnega priročnika niti učbenika, ki bi celovito in šoli primerno obravnaval literarno teorijo.

Matjaž Kmecl se je ob takem stanju slovenske književne teorije znašel v razmeroma težkem položaju, ki je zahteval od njega po eni strani, da celovito obdela problematiko literarne teorije (še posebno poetike) ter da ob tem premosti vedno bolj opazno razpoko med slovensko šolsko prakso in sodobno slovensko literarno vedo, po drugi strani pa, da uskladi vse to z reformnimi prizadevanji, ki naj pripeljejo do nastanka sodobnega, kvalitetno višjega tipa (usmerjenega) šolstva. Položaj je bil za pisca *Male literarne teorije* še toliko bolj težaven, ker se pri svojem delu ni mogel opreti na premišljeno izdelan učni program, zasnovan na celoviti marksistični presoji izbora in obsega literarnoteoretskih vprašanj, ki naj bi se konstruktivno vključila v strukturo učnega načrta reformirane šole. Zato je razumljivo, da je M. Kmecl lahko zastavil in izpeljal svoj priročnik samo ob pomoči strogega upoštevanja občnih načel, ki opredeljujejo šolsko reformo, in strokovno izčiščenega obvladanja pozitivnih pridobitev domače in tuje literarnoteoretske misli, ki se je že, ali pa bi se lahko konstruktivno uveljavila v sodobnem pouku književnosti.

Ko Matjaž Kmecl govori v uvodu (str. 5) o kompilativnem značaju *Male literarne teorije*, opozarja prav na omenjeno stvarno, strokovno izčiščeno in obvladano transformacijo pozitivnih dosežkov domače in tuje literarne teorije »v logično pregleden, uporaben in živ sistem« lastnega priročnika. Imena kot so Kayser, Tomaševski in Žirmunski opozarjajo na nemško fenomenološko zasnovano poetiko in rusko »formalistično šolo«, ki sta ob izredne plodno vplivali na prenovitev in osamosvojitvev slovenske, jugoslovanske in svetovne literarne teorije in književne vede nasploh. Pod vplivom teh so nastala tudi domača dela, kot so *Jezik in književno delo* Lešiča, zagrebški *Uvod v književnost* ipd., njihov tvoren učinek je opazen tudi v čisto slovenskem literarnoteoretskem območju (Isačenko, Pirjevec, Zdravec, Kos, Kmecl idr.) in še posebej v inovacijah, ki jih je vnesla v literarno zgodovino tim. interpretacijska metoda; ta je npr. v raziskavah B. Paternuja in tudi drugih dobila že bolj ali manj prečiščeno marksistično idejno podobo.

Marksistično in sistemsko smiselno je zasnovana tudi *Mala literarna teorija* M. Kmecla. Avtor *Male literarne teorije* sicer priznava vrednost fenomenološke zahteve po upoštevanju specifičnosti, »bistev« besedne umetnosti oz. tega, kar so imenovali ruski formalisti »literarnost«, vendar v marksistični interpretaciji, po kateri je ideologija (tj. celokupno duhovno življenje in s tem seveda tudi literatura, v sodobnosti močno osamosvojena oblika človekovega duhovnega udejstvovanja) pogojena z družbeno-ekonomsko osnovo, vendar tudi z dotedanjam razvojem ideologije same. V *Mali literarni teoriji* je zato povsod implicitno prisotno načelo, po katerem je preučevanje literature kot »čistega pojava« enostransko, kakor je enostransko tudi povezovanje literature samo z zunajliterarnim kontekstom. V jeziku sodobnega češkega literarnega teoretika Josefa Hrabáka bi se temu reklo, da Matjaž Kmecl pojmuje besedno umetnino kompleksno kot »znak — odsev«. Tako pojmovanje besedne umetnine vodi k naslednjemu spoznanju, da namreč ni »čiste« znanosti, ki bi se lahko zadovoljila samo s svojo vednostjo, da se torej tudi literarna veda srečuje z drugimi znanostmi, npr. s sociologijo in psihologijo. Toda tako srečanje je plodno samo takrat, kadar se vsaka znanost oz. veda zaveda svojih specifičnih nalog. Specifičnost neke znanosti oz. vede pa je v tem, kako in

pod kakšnim zornim kotom ta hierarhizira in zastavlja vprašanja, kako hierarhizira svoja spoznanja. V literarni vedi je ta zorni kot »literarnost«, tj. tisti specifikum, ki loči literarne pojave v največji meri od drugih jezikovnih in nejezikovnih pojavov. In prav tej »literarnosti« je tudi posvečen priročnik *Mala literarna teorija*. Matjaž Kmecl spada med tiste redke slovenske literarne teoretike in zgodovinarje, ki se jasno zavedajo, da mora biti izhodišče pri raziskovanju besedne umetnosti raziskovanje literarnega teksta kot znaka; šele ko razložimo njegov pomen, lahko raziskujemo niti, ki vodijo k njemu, in tudi niti, ki peljejo stran.

3

Pri hierarhizaciji, tj. razvrščanju literarnoteoretskih vprašanj po pomembnosti in funkciji, in pri oblikovanju zornega kota, ki to hierarhizacijo pogojuje, pa se v *Mali literarni teoriji* M. Kmecla pojavijo nekatere težave. Te so deloma posledica neprečiščenih teoretskih izhodišč, deloma že zastarelega obravnavanja nekaterih literarnoteoretskih problemov.

Vir vseh težav je v pojmovanju literarne teorije, še posebej odnosa literarne teorije do poetike. V samem tekstu *Male literarne teorije* zasledimo dve nasprotujoči si zvezi: »poetika ali književna teorija« (str. 5) in »poetika in književna teorija« (prim. str. 14). Eksplicitna razlaga narave, predmeta in obsega literarne teorije (gl. pogl. *Kaj je teorija književnosti?* in geslo »teorija književnosti« na str. 15) sicer dá vedeti, da M. Kmecl po vzgledu B. Tomaševskega (prim. njegovo knj. *Teorija literature. Poëtika*, M.—L. 1930⁵) bolj ali manj enači oba pojma, toda obseg vprašanj, ki so obravnavana v priročniku, in njegova kompozicija kažeta, da je bil avtor pri tem nekoliko v zadregi, še posebej zato, ker kot marksist ni mogel pristati na enačbo »literarna teorija = poetika«, ki izvira pri njegovem ruskem vzorniku iz formalističnega pojmovanja »forme« kot edinega realnega nosilca specifikke besedne umetnosti.

Ta zadrega se pokaže posebno v kompoziciji in obsegu 4. pogl. *Male literarne teorije*. V tem poglavju so nakopičeni problemi obče teorije literarne umetnosti — snov, avtor, ideja — oz. to, kar imenuje avtor »predjezikovne prvine v književnem besedilu« — torej problemi, ki nakazujejo mimo drugega tudi zapleten sklop vprašanj soodnosa literarnega dela in stvarnosti, potem vprašanja literarne zgradbe (pri M.

Kmeclu po tradiciji izenačene s kompozicijo, notranjo in zunanjo) in problematika genologije (tragedija, komedija, karikatura ipd.).

Delna neprečiščenost literarnoteoretskih izhodišč se izrazi tudi v 1. pogl., ki že s samim naslovom (*Književne vede, teorija književnosti, pomožne književne vede*) priča, kako široko in nejasno je pojmovana zveza »poetika ali književna teorija«. Nakazani in obdelani problemi tega poglavja spadajo v občo literarnoteoretsko klasifikacijo osnovnih, pomožnih in interdisciplin oz. panog literarne vede; obravnavanje odnosa »med temeljno različnimi opazovanji književnega besedila« pa sega že v področje literarne metodologije.

Nekaj podobnega se dogodi tudi v 3. pogl. Vključenost »literarnozgodovinskega vrnika o periodizaciji literature«, zasnovane na »slogovnih spremembah v pisanju«, je sicer v poglavju, ki obravnava poetiko literarnega jezika oz. literarno stilistiko, upravičena, toda vprašanje samo sodi, to nakazuje tudi M. Kmecl, v teorijo oz. metodologijo literarne zgodovine.

Heterogenost navedenih poglavij v priročniku M. Kmecla sicer potrjuje staro resnico, da za vede, kot je literarna, velja tim. »zakon dinamičnega prehajanja«, ki po B. Tomaševskem tudi od poetike (= literarna teorija) ne zahteva, da bi ta juridično strogo razmejlila med seboj posamezna raziskovalna področja. Toda preciznejša opredelitev soodnosa med poetiko in občo literarno teorijo ni nujno paragrafska, še posebej takrat ne, ko omogoča smotnejšo in preglednejšo razvrstitev obravnavanih vprašanj in iz te obravnave izhajajočih spoznanj. Če bi M. Kmecl sledil tistim literarnim teoretikom, ki obravnavajo poetiko kot del literarne teorije (R. Wellek — A. Warren, V. V. Ivanov, H. Markiewicz, J. Hrabák idr.), in jo definirajo ali kot »literarno morfologijo« (J. Hrabák) ali kot »vedo o zgradbi literarnih del in sistemov estetskih sredstev, ki so v (besedni umetnosti) rabljena« (V. V. Ivanov), bi se izognil ponavljanjem, mnogim dodatnim pojasnjevanjem (posebno v 4. pogl.) pa tudi nekaterim zastarelim pojmom, kot sta npr. »zunanja« in »notranja« zgradba oz. kompozicija. Vprašanja obče literarne teorije, ki jih M. Kmecl obravnava v dobro premišljenem in šolski rabi odlično prirejenem obsegu, bi tako lahko bila obravnavana v uvodnem občeteoretskem delu, kjer bi ob klasifikaciji literarne vede oz. »literarnih ved« lahko govoril o problemu besedne

umetnine kot »znaka — odseva«, o tim. »predjezikovnih prvinah v književnem besedilu« ipd. V naslednjih poglavjih bi se potem lahko načrtnje posvetil področjem obče poetike — vprašanjem stilistike, poetiki proze, verzologije, kompozicije in genologije.

Toda problem soodnosa med literarno teorijo in poetiko in s tem opredelitev obeh ostaja nerazčiščen ne samo pri M. Kmeclu in slovenski literarni teoriji, ampak tudi v svetovni. Francoski strukturalizem in angleški New-Criticizm (npr. A. I. Richards) skušata npr. do skrajnosti specializirati poetiko, Poljak J. Krzyżanowski opredeljuje poetiko samo kot vedo o »notranji« obliki in tematologiji ter iz nje izključuje preučevanje »zunanje« oblike, ki da je predmet stilistike, ritmike in metrike itd. Vse to priča, da je obravnavanje literarne teorije izredno raznoliko in da je v tej raznolikosti tudi njena privlačnost, če že ne nujnost: — Znanstvena odkritja namreč nastajajo samo v boju in križanju različnih stališč. S tega vidika lahko torej brez strahu sprejmemo tudi heterogenost *Mali literarne teorije*.

S tem pa seveda ne trdimo, da v *Mali literarni teoriji* ni spornih mest. — Nekaj ugovorov sledi že iz tega, kar smo povedali spredaj. Tako npr. heterogenost 4. pogl., ki nosi naslov *Predjezikovne prvine v književnem delu: snov, avtor, ideja, zgradba* ne dovoli avtorju, da bi precizneje izvedel notranjo diferenciacijo v območju semantičnega polja, ki ga pokrivajo posamezni pojmi. 'Snov' tako pomeni poleg »zunajliterarne stvarnosti« oz. »snovi v širšem pomenu besede« tudi »literarno snov« z dvema pomenoma: 1. realnost, »ki jo pisatelj uzre na poseben, enkratni način in jo oblikuje v knjiž. besedilo/umetnino« (str. 147) in 2. tisto 'snov', ki je bila nekoč že ubesedena in se kot element literarne tradicije transformira v različnih literarnih delih pri različnih avtorjih ('Stoff' v nemški komparativistiki), kar ugotavlja tudi M. Kmecl sam. Poleg tega pomeni 'snov' tudi samo jezikovno gradivo (nem. *Stoff*, angl. *material*, rus. *material*, polj. *tworzywo*). Zato bi bilo potrebno določiti, kdaj je pojem 'snov' »predjezikovna prvina« in kdaj to preneha biti, če jo rabimo kot pojem poetike. Podobno je tudi s pojmom 'avtor', če ga obravnavamo z vidika specifičnosti literarnega dela. Pojem 'avtor' lahko rabimo tudi samo z vidika morfologije literarnega dela npr. kot »vezno nit, ki povezuje posamezne epizode v pripovedništvu ali po-

samezne izpovedi v liriki« (J. Hrabák). Na vprašanja »kdaj je zgradba predjezikovna prvina« ali točneje »kateri elementi zgradbe so predjezikovne prvine« lahko odgovorimo samo v primeru, ko razlikujemo pojma ‚struktura besedne umetnine‘ in ‚struktura umetniškega teksta‘ in ko ne enačimo, kakor to dela M. Kmecl, ‚z zgradbo (struk-turo)‘ s ‚kompozicijo‘.

V 3. pogl. M. Kmecl sicer zanimivo razpravlja o posebnostih *pesniškega jezika*, čeprav govori o *literarnem jeziku*. Kaže, da je spregledal v poetiki že ustaljeno razlikovanje med pesniškim jezikom oz. govorom (rus. *poëtičeskij jazyk*, *poëtičeskaja reč*, nem. *Dichtersprache*, češ. *jazyk básnický*) in literarnim oz. knjižnim jezikom (rus. *literaturnyj jazyk*, nem. *Literatursprache*, češ. *jazyk spisovný*). Dvomljivo, če že ne kar zmotno, je enačenje ‚perspektive‘ z ‚lit. vrsto‘, pa čeprav gre za zvezo »tipične književne perspektive ali etološke književne vrste« (str. 166).

Nazadnje spadajo sem tudi taki problemi, ki jih v naši recenziji *Male literarne teorije* M. Kmecla lahko samo omenimo, ne bi pa mogli zahtevati, da bi jih avtor upo-

števal, ker bi pri tem prehudo posegli v strukturo njegovega dela. Sem spada npr. pojem ‚metrični impulz‘, ki v sodobni poetiki precej poenostavi razlogo metričnih in verzoloških problemov. Toda slovenska verzologija je, žal, še slabo razvita, en sam človek danes ne more obvladati prav vseh področjih literarne teorije. — M. Kmecl je specialist za pripovedništvo. Pa ne samo to!

4

M. Kmecl spada med tiste redke srečneže, ki znajo na poljuden in izredno ponazoritven način posredovati bralcu razmeroma zapletene teoretične probleme. Privlačnost njegove *Male literarne teorije* stopnjuje še kombinacija tim. »leve in desne strani«. »Leksikon« in »zapiski« na desni strani prinašajo poleg »najnujnejših pojmov (...) književne vede« in razmeroma obsežne domače in tuje strokovne literature (leksikon) tudi »ponazoritvene primere« in teorijo poživljuje »duhovite definicije raznih avtorjev« (zapiski), hkrati pa puščajo prostor za bralčeve zabeležke, kar vse poziva k aktivnemu branju priročnika.

Aleksander Skaza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Zapiski

Lingvistični teden v Celovcu (5.—9. IV. 1976)

V začetku aprila je bil v Celovcu (4. po vrsti) lingvistični teden, ki ga organizirajo sodelavci Inštituta za jezikoslovje pri celovski univerzi — profesor A. Isačenko, H. D. Pohl, E. Ritter in N. Salmikov. Ta prireditvev je namenjena rusistom, tako visokošolskim učiteljem kot študentom višjih letnikov. Vsako leto se obravnava na predavanjih in seminarjih posebna tema. Lani je bila to zgodovina in nastanek ruskega knjižnega jezika, letos pa je bil teden posvečen mejnemu področju med jezikoslovjem in literarno vedo — poetiki ruskega jezika.

Glavna predavateljica sta bila profesor Isačenko in gost iz Stockholma Nils. A. Nilsson. Profesor Isačenko, ki je Slovencem dobro znan po svoji študiji Slovenski verz iz l. 1939 (ponatis l. 1975), je govoril o ruskem metru in o moderni ruski rimi. S po-

močjo številnih primerov iz pesmi Majakovskega, Pasternaka, Voznesenskega in drugih je pokazal, da rima v sodobni ruski poeziji ni zastarela, ampak se je nasprotno razvila v pomembno in bogato pesniško sredstvo. Najzanimivejša je težnja ruskih pesnikov po tem, da rimajo cele besede in ne koncev besed, npr. *zavtra — avtora* (Majakovski), *geroynja — geroina* (Voznesenski) itd. Tako rima ni več zgolj glasovni odmev ampak tudi nepredvidljivo in pomensko važno sredstvo (gl. tudi članek A. I. *Iz nabljudenij nad »novoju riimoj«* v *Slavic Poetics. Essays in Honor of Kiril Taranovsky*, The Hague — Paris, 1973, str. 202-29).

Profesor Nilsson je v predavanjih in seminarjih obravnaval posamezne pesmi Majakovskega in Pasternaka ter nekatere teoretične poglede Mandelštama na pesniški jezik. Pokazal je, kako sta Majakovski in Pasternak razbijala tradicionalne romantične teme in celo besede, ter nato iz »kosov«

sestavljala po občutju nove pesmi, v katerih pa vendar igrajo važno vlogo asociacije na tradicionalno poezijo.

Predavanja so imeli tudi nekateri drugi udeleženci lingvističnega tedna. Posebej moram omeniti prof. Čiževskega iz Heidelberga (leta 1940 je napisal eno najboljših ocen Nahtigalovih Slovanskih jezikov v Suedostdeutsche Forschungen V, str. 947-8), ki je govoril o zgodovini ruske rime.

Prireditelji lingvističnega tedna so pripravili izlet v Sele, kjer je udeležence sprejel

župan, tam so preživeli prijeten večer ob slovenski pesmi domačinov.

Lingvističnega tedna v Celovcu se je udeležilo približno 30 udeležencev iz Švedske, Norveške, Danske, Švice, Zvezne republike Nemčije, Avstrije, Italije in Jugoslavije. Ne preveliko število udeležencev je omogočilo plodno diskusijo in pristrčne osebne stike, za kar so poskrbeli tudi prijazni gostitelji.

Saša Derganc
Filozofska fakulteta v Ljubljani

iz dela Slavističnega društva Slovenije

Sporočilo o delovnih pripravah na posvetovanje Slovenščina v javni rabi

Na seji 19. februarja 1976, ki je bila v prostorih predsedstva RK SZDL Slovenije, je bil potrjen sklep, sprejet 27. maja 1975 na skupnem sestanku predstavnikov predsedstva RK SZDL Slovenije s predstavniki komitejev za kulturo, vzgojo in izobraževanje ter Slavističnim društvom Slovenije in potrjen na strokovnem zborovanju Slavističnega društva Slovenije v Postojni, 2. oktobra 1975, da Socialistična zveza in Slavistično društvo Slovenije v skladu s skupno nalogo — skrbeti za kulturo slovenskega knjižnega jezika v javni rabi — pripravita strokovno posvetovanje z naslovom *Slovenščina v javni rabi*.

Posvetovanje ima med drugim téle cilje:

— ugotoviti stopnjo jezikovne kulture slovenskega knjižnega jezika v javni rabi;

— poiskati možnosti in načine za uveljavitev neposrednega, skrbnega in jasnega načina izražanja v ustnem in pismenem javnem sporočanju;

— ugotoviti stanje slovenske strokovne in znanstvene terminologije in pospešiti izdelavo terminologije na področjih, kjer to doslej ni bilo urejeno;

— uskladiti jezikovno zavest knjižnega jezika s sodobno spoznavno ravno o jeziku;

— poskrbeti za strokovno ustrezno in dosledno jezikovno vzgojo v vseh oblikah izobraževanja;

— pojasniti vlogo slovenskega jezika v narodovem življenju;

— ugotoviti vlogo sodobne slovenske besedne umetnosti pri utrjevanju jezikovne kulture na Slovenskem;

— ugotoviti položaj knjižnega jezika v življenju zamejskih Slovencev in postaviti temelje za njegov enakopravni in svobodni razmah.

Na posvetovanju, ki bo predvidoma v februarju 1977, bo poleg nekaj uvodnih plenarnih predavanj potekalo delo v več sekcijah, katerih naloga bo predvsem ugotoviti položaj slovenščine na nekaterih glavnih področjih javnega življenja: uprava (zajeti bodo tudi pravniki v gospodarstvu); pravosodje; gospodarstvo (trgovina, industrija, turizem, ekonomska propaganda); tehnične panoge, posebej v zvezi z delom terminološke komisije Slovenske akademije znanosti in umetnosti in v okviru DIT; področje političnega življenja, posebej v zvezi s samoupravljanjem in delegatskim sistemom; publicistika, sredstva informiranja, posebej še RTV; zdravstvo; šolstvo, posebej še glede na usmerjeno izobraževanje (strokovno šolstvo); splošni ljudski odpor in družbena samozaščita; (strokovni) prevajalci, pisatelji itd.

Načrt delovnih priprav je naslednji:

— za vsako delovno področje bo skupina zainteresiranih in delegiranih strokovnjakov zbrala problemsko gradivo in ga pripravila v zgoščenih tezah za razpravo na sekcijah;

— za uresničitev te naloge se morajo do 30. septembra 1976 kadrovsko oblikovati delovne skupine; prvi sestanki delovnih skupin so načrtovani za začetek meseca oktobra;

— do sredine novembra bodo delovne skupine pripravile okvirno problematiko s svojega področja.

za IO P RK SZDL Slovenije
Mitja Rotovnik l. r.
za Slavistično društvo Slovenije
dr. Breda Pogorelec l. r.

Naročnikom in sodelavcem

Zbor sodelavcev časopisa Jezik in slovstvo je 10. maja letos izvolil nov uredniški odbor, ki ga je potrdil svet časopisa na seji 12. maja in plenum Slavističnega društva Slovenije 12. oktobra. Pravzaprav gre le za novega glavnega in odgovornega urednika in zamenjavo enega področnega urednika, sicer ostaja uredniški odbor JiS nespremenjen.

Novi uredniški odbor ne želi bistveno spreminjati niti notranje niti zunanje podobe revije, saj je uredniški koncept zadnjih letnikov časopisa doživljal ugoden sprejem in pohvalo. Odločili smo se le za nekatere spremembe v razvrstitvi gradiva, ki jih narekuje težnja po maksimalni in racionalni izrabi prostora v reviji. Tesne finančne možnosti, ki sta jih povzročila predvsem nagel in znaten dvig cen tiska in povišana poštnina, nam ne bodo več dovoljevale prekoračitve normiranega obsega dveh tiskovnih pol za posamezno številko. Zato pa bi želeli ta minimalni prostor napolniti s čim več in čim bolj pestrega gradiva. Vsaka številka naj bi v prvem delu prinesla le kake tri do štiri strnjeno pisane razprave (daljše bomo morali razdeliti v nadaljevanja), težišče revije pa naj bi postale stalne in občasne tematske rubrike v drobnem tisku. Med njimi bi radi dali poseben poudarek novi in aktualni Slovenščina v javni rabi, za katero upamo, da bo imela dovolj odmeva in dovolj zanimivih prispevkov. Radi bi tudi čim bolj sistematično s primernimi prikazi spremljali strokovno literaturo. Oboje pa bo mogoče le ob ustrezni podpori sodelavcev.

Zaradi že omenjenih finančnih težav smo morali znatno dvigniti naročnino. V to so nas prisilili objektivni dejavniki, saj bodo morali še naprej ostati stroški uprave in uredništva minimalni, honorarji sodelavcem pa bolj simbolična kakor realna nadomestila za opravljeno delo. Upamo, da boste zato povišanje članarine sprejeli z razumevanjem in nam ostali zvesti.

Vse stalne in občasne sodelavce časopisa vabimo k nadaljnjemu sodelovanju. Hkrati želimo, da bi se nam oglasili tudi novi, katerih sodelovanje bi gotovo poživilo vsebinsko pestrost in zanimivost naše revije. Zlasti pa se priporočamo za sodelovanje v novi rubriki Slovenščina v javni rabi, ki naj bi se razvila v živ odmev na vsakdanjo jezikovno prakso. Zato bo dobrodošlo vsakršno opozorilo na značilne (pozitivne ali negativne) pojave, bodisi v obliki zaokroženo podanih stališč ali pa zgolj opozoril in vprašanj.

V upanju na vztrajno podporo naročnikov in sodelavcev z optimizmom začinjamo zaupano nam uredniško nalogo.

Uredniški odbor